

Bojan Šošić

Nina Bosankić

SOCIJALNA UKLJUČENOST POVRATNICA

RODNO OSJETLJIVA
SITUACIONA ANALIZA

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI
KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

Socijalna uključenost povratnica

Rodno osjetljiva situaciona analiza

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

2009/2010

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI
KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

Bojan Šošić i Nina Bosankić

**Socijalna uključenost povratnica:
Rodno osjetljiva situaciona analiza**

Izdavač: TPO fondacija

Lektura: Dževdana Jašarević

DTP i dizajn: Šiljak Emir

Sarajevo, 2010. godine

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI
KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

SADRŽAJ

PREDGOVOR	1
UVOD – PROCES POVRATKA U BIH.....	3
SIROMAŠTVO I SOCIJALNA ISKLJUČENOST POVRATNIKA.....	5
Izvori	6
O projektu: "Socijalna uključenost povratnica".....	7
Metodološke napomene	8
UPITNIK ZA INSTITUCIJE – KVALITATIVNA ANALIZA.....	10
Uticaji na institucije vezane za tržište rada	11
Rat i poslijeratna kriza	11
Tranzicijska i ekonomska kriza.....	11
Rodno osjetljiva statistika.....	11
Rodno osjetljivo zakonodavstvo	12
Rodno osjetljive politike zapošljavanja.....	12
Obuke u institucijama.....	13
Percipirani problemi povratnika.....	14
Jednake mogućnosti u zapošljavanju	14
UPITNIK ZA POVRATNIKE/POVRATNICE – ANALIZA.....	16
BIJELJINA	16
Kvantitativna analiza	16
Domaćinstva obuhvaćena anketom	16
Radno sposobni povratnici u uzorku obuhvaćenom anketom.....	19
Kvalitativna analiza	23
KOZARAC.....	25
Kvantitativna analiza	25
Domaćinstva obuhvaćena anketom	25
Radno sposobni povratnici u uzorku obuhvaćenom anketom.....	29
Kvalitativna analiza	35
SANSKI MOST.....	37
Kvantitativna analiza	37
Domaćinstva obuhvaćena anketom	37
Radno sposobni povratnici u uzorku obuhvaćenom anketom.....	41
Kvalitativna analiza	47
Pregledna analiza.....	49
ZAKLJUČCI I PREPORUKE	54
ANNEX I - UPITNIK ZA INSTITUCIJE.....	57
UPITNIK ZA INSTITUCIJE/NEVLADINE ORGANIZACIJE	58
ANNEX II - UPITNIK ZA POVRATNIKE/POVRATNICE	69

ANNEX III - PROTOKOL ZA INTERVJUERE	73
O organizaciji:	74
O projektu:	74
Uzorak:.....	75
Vođenje intervjua – praktični savjeti	76
Upitnik – kvantitativni dio:	78
IZVRŠNI SAŽETAK	80
EXECUTIVE SUMMARY	82

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

PREDGOVOR

Rodna ravnopravnost u oblasti socijalne, ekonomske i zdravstvene politike je izuzetno važna kako na razini Evropske unije i Vijeća Evrope, tako i na razini domaćih institucija zaduženih za promociju i implementaciju međunarodnih standarda ženskih ljudskih prava. U zadnjih nekoliko godina napravljeni su određeni pomaci, ali je još uvijek potrebno ulagati napore kako bi se reducirala stopa nezaposlenosti i socijalne isključenosti žena, a napose žena koje pripadaju najosjetljivim dijelovima bosanskohercegovačkog stanovništva, a to su povratnice.

Socijalna isključenost povećava stopu siromaštva, nesigurnosti, a time i ukupnog razvoja društva. Siromaštvo i obespravljenost općenito najviše pogađaju žene, a u Bosni i Hercegovini zbog teške sveukupne ekonomske situacije i postratne tranzicije povratnicama je izuzetno teško, jer često same vode brigu o domaćinstvu i porodici i suočavaju se sa različitim vrstama traumatskih iskustava koja su preživjele i za koja ne nalaze adekvatno razumijevanje i podršku u zajednici.

O socijalnoj uključenosti do sada se pisalo i govorilo (UNDP, Socijalna uključenost u BiH), ali status povratnica nije posebno analiziran, niti postoje podaci o njihovom ekonomskom i socijalnom statusu. Situaciona rodno osjetljiva analiza koju je provela TPO fondacija, prvi je pokušaj da se detektira stanje i da se shodno tome predlože mjere unaprijeđenja statusa povratnica. Te mjere podrazumijevaju promicanje rodno osviještenih politika u cilju postizanja ravnopravnosti i jednakih mogućnosti za žene i muškarce, o čemu se detaljnije govori u TPO publikacijama: "Mjere zapošljavanja za povratnice u BiH" i Rodno osjetljiva analizi zakona i drugih dokumenata relevantnih za povratnike/ce." TPO fondacija implementira projekat Socijalne uključenosti povratnica zahvaljujući partnerskim organizacijama u lokalnim zajednicama Bosne i Hercegovine: Lara Bijeljina, Forum žena Bratunac, Krajiška suza S. Most, Udruženje žena B. Grahovo, Medica Zenica i Žena BiH Mostar, bez čije podrške ne bi bilo moguće uspješno uraditi posao na terenu, te im se na ovaj način najiskrenije zahvaljujemo za uspješnu saradnju.

Nadamo se da će ova analiza biti od koristi relevantnim državnim institucijama koje se bave pitanjima povratka i rješavanjem socijalnog statusa povratnika/ca da u svojim politikama povratka uključe i rodno osjetljive pristupe i perspektive i osiguraju veću uključenost povratnica kroz različite vidove pomoći u obrazovanju, prekvalifikacijama, zapošljavanju i boljim uvjetima socijalne zaštite. Na taj način će se ispoštovati postavljeni standardi evropske unije u oblasti socijalnih politika, a što je još važnije, najranjivijim grupama – povratnicama bit će data šansa da osiguraju sebi i svojim porodicama život dostojan čovjeka.

Norveška vlada je podržala ovaj projekat na čemu smo posebno zahvalni, jer smo po prvi put u Bosni i Hercegovini dobili mogućnost da se pozabavimo povratnicama i općenito rodnom perspektivom povratka. Stavovi izneseni u ovoj analizi ne odražavaju zvanične stavove norveške vlade.

TPO fondacija
Dr. Zilka Spahić-Šiljak

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

UVOD – PROCES POVRATKA U BIH

Povratak i reintegracija izbjeglica i raseljenih lica su od ogromnog značaja za Bosnu i Hercegovinu. To je priznato i u mirovnom sporazumu iz Dejtona 1995. godine. Pravo na povratak na prijeratna imanja i na njihov povrat je određeno Aneksom VII Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini.

Međutim, povratak je vođen i regulisan isprva naporima međunarodne zajednice, dok je postepena normalizacija vlasti omogućila transfer dužnosti, prije svega Radne grupe za povratak i rekonstrukciju, te Komisije za imovinske zahtjeve raseljenih lica i izbjeglica. Zakon o raseljenim osobama, prognanicima i izbjeglicama, povratnicima u BiH i drugi propisi regulišu osnovna prava na smještaj, prehranu, socijalnu i psihološku podršku, zdravstvenu skrb, naobrazbu djece i omladine, te podmirivanje drugih nužnih životnih potreba.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine je priredilo i Strategiju Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma, dok je trenutno važeća Revidirana strategija Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma usvojena u aprilu/travnju 2010. godine. U dosadašnjem periodu, od početka rata, povratak je u svojim raznim aspektima zavisio ne samo od sigurnosne situacije koja je brzo stabilizovana (iako npr. deminiranje još traje), već i od niza drugih uslova, uključujući tu npr. poboljšanje saradnje između odgovarajućih ministarstava na državnom nivou i nivou entiteta. U cilju postizanja održivosti povratka, on se mora tretirati kao jedno od središnjih pitanja u razvijanju ekonomskih i socijalnih politika. Tu se ovoj temi mora pristupati i na razini kantona/županija u Federaciji BiH, ali i na opštinskom/općinskom nivou.

Napori međunarodnih organizacija i ulaganja će u tom procesu ipak morati opstati još duže vrijeme, iako u drugom obliku nego do sada. Pojedine države npr. organizuju posebne projekte koje pripremaju izbjeglice koji su prebivali u tim zemljama na povratak.

Isprva, statistike su svjedočile o veoma velikoj stopi povratka. Proces povrata imovine i stanarskih prava ostvaren je čak u 99,7% slučajeva. To je ogroman uspjeh ako se ima u vidu da je tokom rata približno 2,3 miliona ljudi bilo primorano da napuste svoje domove. Prema nekim pokazateljima broj povratnika čini približno 10% stanovništva u oba entiteta. UNHCR je 2003. godine utvrdio da se u RS vratilo 152.416 osoba, a u FBiH 265.747 osoba. Ipak, nemoguće je previdjeti da ovo po pravilu ne odražava stvarnu sliku na terenu. U ratu je potpuno srušeno ili devastirano oko 445.000 stambenih jedinica, a od toga je do 2007. godine obnovljeno oko 45%. Mnogi povratnici su prodali imovinu odmah po povratku, a potom se vratili ili u onaj dio BiH gdje se lakše integrišu u većinsko stanovništvo, ili čak u inostranstvo. Trend obnove devastiranih objekata nije zadovoljavajući. Iako koordinirajuću ulogu na tom polju danas imaju vlasti, uz vlastite budžetske obaveze i planove, strane donacije opadaju. Nekada se obnove kuće, dok se zanemaruje infrastruktura. Slikovit je primjer povratnika u manjim mjestima i ruralnim područjima netom nakon rata, koji se vrata u obnovljene domove samo da bi nakon par dana saznali da nemaju gdje odlagati smeće, jer obnova komunalnih preduzeća kasni za obnovom kuća.

Međutim, i bez obzira na činjenicu obnavljanja predratne imovine, objektivno, stepen održivog povratka je vrlo nizak. Lokalne vlasti nerijetko u znatnoj mjeri zanemaruju potrebe povratnika i manjinskih zajednica. Povratnici su se godinama suočavali s velikim problemima, ne samo pri povratu imovine i zapošljavanju (i u privatnom i u javnom sektoru) te sticanju obrazovanja, već nerijetko i u korištenju javnih usluga (škole, ambulante, penzije, socijalna pomoć), osiguravanjem povoljne životne okoline (npr. odlaganje otpada u naselja gdje se vraćaju predratni stanovnici), a nekada čak i s ugrožavanjem fizičke sigurnosti. Posebne probleme imaju stariji povratnici, koji čine većinu onih koje se vraćaju za stalno i to u ruralna područja gdje se bave poljoprivredom. Oni se suočavaju s teškoćama u ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu, zahvaljujući nejasnim administrativnim aranžmanima na tom polju. Istovremeno, mreža zdravstvenih objekata je smanjena u odnosu na predratnu, a trenutni uslovi ne olakšavaju ni fizički transport do mjesta liječenja. Sve analize uglavnom dovode do zaključka da ulaganja moraju biti veća, uključujući tu naročito oblast zdravstva i infrastrukture (putevi i elektrifikacija, posebno u ruralnim područjima), ali svakako zasnovana na ozbiljnim procjenama stvarnih potreba.

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE I RURALNOJ

SIROMAŠTVO I SOCIJALNA ISKLUČENOST POV RATNIKA

U poslijeratnom periodu u Bosni i Hercegovini, siromaštvo je jedno od gorućih pitanja. Povratnici se nalaze u najranjivijim kategorijama stanovništva kada je u pitanju rizik zapadanja u siromaštvo. Procjenjuje se da je ovaj rizik nešto veći kod povratnika na teritoriju Republike Srpske u odnosu na povratnike u Federaciju BiH.

Prema nekim kriterijima, 1.081.351 osoba u BiH je socijalno isključena jer nema nikakav izvor prihoda po osnovu formalnog zaposlenja. Naravno, socijalno isključivanje ne mora biti neophodno zasnovano na siromaštvu i ne može se opisivati samo u ekonomskim terminima. Siromaštvo je samo jedan od aspekata socijalne isključenosti. Socijalno isključivanje uključuje nametnute ekonomske prepreke, socio-psihološke pritiske, smanjene mogućnosti planiranja vlastitog života u datoj sredini i nedostatak dugoročne perspektive. Ono se, dakle, odražava sa socijalnog na psihološki plan kao doživljaj višestruke obespravljenosti i razvlašćenosti, čak i po pitanjima koja su od najvećeg direktnog značaja po život pojedinca. Korijeni socijalnog isključivanja su historijski i počivaju na različitim temeljima uključujući nacionalnu pripadnost, ali je njegova realizacija kontinuirana i za žrtve isključivanja teško je sagledati njegovo okončanje i u doglednoj budućnosti.

Praktično, kada su u pitanju povratnici, ta isključenost ima etničku utemeljenost jer je rat doveo do znatne nacionalne homogenizacije teritorija te se povratnici u mnogim sredinama sada javljaju kao jasna manjina. S druge strane, i s obzirom na tešku ekonomsku situaciju, cjelokupnom stanovništvu nije jednostavno vratiti se na prijeratna radna mjesta ili dobiti nova. Međutim, ocjenjuje se da posebno težak problem imaju samohrane žene u domaćinstvima raseljenih osoba ili povratnika jer su im nedostupni i oni rudimentarni oblici socijalne zaštite koji su lakše dostupni ostatku stanovništva. To je samo dio marginalizacije kroz koju prolazi ova kategorija. Šire gledano, iako se radi o vrlo praktičnim oblastima i odrazima socio-ekonomskog razvoja koji pogađaju sve stanovnike današnje Bosne i Hercegovine, ovo je problem kod kojeg se vrlo lako može uočiti dimenzija ljudskih prava. Analize siromaštva u BiH ukazuju na jaku vezu između kršenja ljudskih prava i siromaštva. Ova veza je posebno izražena u slučaju povratnika, ali i npr. kod manjinske populacije Roma. Analize takođe podvale činjenicu da su siromašne žene posebno pogođene zbog osjećaja nemoći i zbog nemogućnosti da iskažu svoje mišljenje, bilo u vlastitoj sredini ili u odnosu sa vlastima. Iako se ova konstatacija može odnositi na sve samohrane majke, stare žene, žene-žrtve nasilja, neobrazovane i nezaposlene žene, te žene u ruralnim područjima generalno, žene u povratničkim domaćinstvima su ipak u najtežem položaju. Njihov manjinski položaj i nizak stepen integracije u lokalnu sredinu umnogostručava probleme na koje se misli kada se govori o siromaštvu i o kršenju ljudskih prava u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini.

Javna politika koja bi budžetskim sredstvima krenula u borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti ne postoji. Državni fond za povratak je izuzetak i koncipiran je kao pomoć povratnicima da apliciraju za sredstva koja bi im pomogla da riješe stambeni problem u slučaju da se žele vratiti u prijeratno mjesto boravka. Međutim, i sredstva ovog Fonda su ograničena te ne bi dovodila do znatnih efekata da nije komplementacije iz kredita i inostrane pomoći.

Smanjenjem socijalne isključenosti u BiH bavio se UNDP-ov program SUTRA (<http://sutra.undp.ba/>). Ovaj program je od 2003. do 2007. godine kroz rad na državnom nivou, ali i na nivou lokalnih opštinskih vlasti, imao za cilj ispunjavanje osnovnih potreba kroz pomoć u osiguravanju prava na povratak i reintegraciju i istovremeno olakšavanje procesa prijenosa odgovornosti za proces povratka s međunarodnih na domaće institucije vlasti. Program SUTRA je bio posvećen poboljšavanju životnog standarda kako povratnika tako i domicilnog stanovništva koje se takođe suočavalo s problemima socijalnog isključenja, uzrokovanih opštim pomanjkanjem resursa. Problematika socijalnog isključivanja povratnika bila je predmet ulaganja znatnih napora i brojnih nevladinih organizacija u dosadašnjem periodu. Njihove aktivnosti su uglavnom u fokusu imale nivo lokalnih zajednica. Primjeri takvih projekata su djelovanje Udruženja žena "Viktorija99" iz Jajca na snaženju i zapošljavanju žena te edukaciji i psihosocijalnoj podršci povratnicama, ili naporu Udruženja "Prijateljice" koje je djeci povratnicima pružalo pomoć u savladavanju gradiva u školama na području Tuzlanskog kantona.

Izvori

1. Gender and Poverty: A Qualitative Survey. IBHI, Sarajevo, juni/lipanj 2002.
2. Gender osjetljivi budžeti. Mogućnost za smanjenje siromaštva u Bosni i Hercegovini. Agencija za ravnopravnost spolova u BiH, Gender Centar Federacije Bosne i Hercegovine, Gender Centar Republike Srpske
3. Hasić Duljko i sar. Socio-ekonomsko stanje u Bosni i Hercegovini sa prijedlogom mjera za njegovo poboljšanje. Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2006.
4. Izvještaj Evropske komisije Vijeću o spremnosti Bosne i Hercegovine za otpočinjanje pregovora sa Evropskom unijom o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju. Brisel, 18. novembar 2003.
5. Okvirni program povratka 2009 - 2014. godine. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Sarajevo, juli/srpanj 2009. godine.
6. Procjena Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine. IBHI – Izvještaj po narudžbi Razvojnog programa Ujedinjenih nacija UNDP, Sarajevo, s.a.
7. Raseljena lica i povratnici u Bosni i Hercegovini. Predstavništvo UNHCR-a u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, juli/srpanj 2009.
8. Report No 25343 – BiH (BiH Poverty Assessment). World Bank
9. Revidirana strategija Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Sarajevo, april/travanj 2010. godine.
10. Rondić Adnan. Povratak: Između privida i stvarnosti. Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, s.a.
11. Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini - Izvještaj o humanom razvoju. UNDP, Sarajevo, 2007.
12. Socijalna uključenost. Pozitivna iskustva Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH. Švicarska agencija za razvoj i saradnju, januar /siječanj 2006.

O projektu: "Socijalna uključenost povratnica"

U decembru 2008. godine, u saradnji sa relevantnim partnerima, a uz finansijsku podršku Norveškog Ministarstva vanjskih poslova, Transkulturalna psihosocijalna obrazovna fondacija (TPO) sa sjedištem u Sarajevu, započela je sa implementacijom projekta "Socijalna inkluzija povratnica u BiH" sa ciljem da potpomogne socijalnu inkluziju i održivi povratak žena pripadnica manjinskih grupa u područjima Bosne i Hercegovine koja bilježe veliku stopu povrata.

Projekat ima za cilj odgovoriti na potrebe povratničke populacije, i pokušati iz rodne perspektive rješavati probleme vrlo ranjive grupe povratnica sa ciljem da im se pomogne u ostvarivanju prava na penziju, socijalno i zdravstveno osiguranje.

Glavni partneri u lokalnim zajednicama su: Lara Bijeljina, Krajiška suza S. Most, Medica Zenica, Žena BiH Mostar, Forum žena Bratunac, Udruženje žena B. Grahovo. Podršku projektu su pružili Gender Centar Federacije BiH, Gender Centar Republike Srpske, kao i nadležne državne institucije koje se bave pitanjima zapošljavanja i zdravstvene zaštite.

Specifični ciljevi su sljedeći:

Sprovesti rodno osjetljivo istraživanje vezano za socijalnu situaciju u kojoj se nalaze žene povratnice sa ciljem utvrđivanja njihovih potreba po pitanju zapošljavanja i ostvarivanja prava na penziju, zdravstveno i socijalno osiguranje;

Povećati kapacitete nevladinih organizacija (u čijem su fokusu rada žene) za rad sa povratnicama, te pomoći biroima za zapošljavanje da razviju set aktivnih mjera za tržište rada sa fokusom na povratnice kao vrlo ranjivu grupu;

Pružiti državnim gender mehanizmima empirijske dokaze o situaciji na terenu, kao doprinos implementaciji njihove strategije za gender jednakost i ravnopravnost. Projekat će biti finaliziran u decembru 2011. godine.

Metodološke napomene

U skladu sa ciljevima projekta u periodu jun-avgust 2009. godine, sprovedeno je rodno osjetljivo istraživanje, odnosno prikupljanje podataka radi analiziranja situacije u kojoj se nalaze žene povratnice na lokacijama Bijeljina/Janja i Kozarac u Republici Srpskoj, te Sanski Most u Federaciji BiH.

Istraživanju je prethodilo kreiranje dva upitnika; jednog namijenjenog povratničkoj populaciji (Annex I), i drugog namijenjenog institucijama koje se bave problematikom povratničke populacije (Annex II). Oba upitnika su sadržavala kvalitativni i kvantitativni dio, a podaci na osnovu njih prikupljeni su u osam institucija (Federalni zavod za zapošljavanje, Zavod za zapošljavanje Republike Srpske, Ministarstvo za izbjeglice i raseljene osobe FBiH, Ministarstvo za izbjeglice i raseljena lica RS, Biro za zapošljavanje Kozarac, Biro za zapošljavanje Sanski Most, Biro za zapošljavanje Bijeljina, Općina Sanski Most), te 566 domaćinstva, od čega 164 u Sanskom Mostu, 202 u Kozarcu i 200 u Bijeljini/Janji. U svakom domaćinstvu je intervjuisan/a „glavni informant/informantkinja“ u omjeru 1:3, odnosno 145 muškaraca i 421 žene (25,62% muškaraca i 74,38% žena), preko kojih su dodatno prikupljeni podaci o ostalim članovima domaćinstva, pa su tako prikupljeni podaci o 1909 povratnika (982 žene i 926 muškaraca, dobi od jednog mjeseca do devedesetjedne godine). Upitnici za institucije poslani su relevantnim institucijama koje su pak imenovale osobe za njihovo popunjavanje i dostavljanje TPO fondaciji. Upitnike za povratnike/povratnice administrirali su uposlenici iz partnerskih organizacija na terenu, koji su prethodno obučeni za sprovođenje polustrukturisanog intervjua. Upitnike, kao i protokole za sprovođenje intervjua (Annex III), te obuku intervjuera, sproveli su stručnjaci iz partnerske organizacije HealthNet International iz Sarajeva.

U prvom dijelu izvještaja predstavljena je analiza dostavljenih upitnika za institucije, sa posebnim naglaskom na programe i projekte namijenjene kako povratničkoj populaciji općenito tako i specifično povratnicama, dok je u drugom dijelu data analiza situacije na terenu vezano za položaj povratnika/povratnica te njihovu percepciju svog statusa i stepena socijalne inkluzije u lokalnu zajednicu. Posebna pažnja je opet posvećena položaju povratnica. Budući da je upitnik za povratničku populaciju sadržavao kvalitativni i kvantitativni dio, shodno tome je i analiza podijeljena na kvantitativnu i kvalitativnu analizu. Na kraju izvještaja date su preporuke za buduće projekte koji bi mogli pomoći osnaživanju povratnika, prevashodno povratnica.

Svako istraživanje ovog tipa koje se provodi u Bosni i Hercegovini suočava se sa problemima smanjene dostupnosti podataka i njihove pouzdanosti, što dijelom utiče na ograničenja nalaza do kojih se došlo i ovdje. Stoga ovaj prikaz služi prije svega za postavljanje temelja za daljnja istraživanja i nudi samo podatke do kojih se došlo tokom implementacije projekta „Socijalna inkluzija povratnica u BiH“.

Važno je napomenuti da se rezultati dobiveni u ovoj studiji ne mogu smatrati reprezentativnim za populaciju povratnika u Bosni i Hercegovini, jer je istraživanje provedeno na prigodnom uzorku domaćinstava na području tri grada od onih obuhvaćenih implementacijom projekta „Socijalna inkluzija povratnica“. S obzirom na to i na različitosti tih lokaliteta nisu provedena nikakva poređenja rezultata

dobivenih u tri grada. Jedan dio izvještaja odnosi se na preglednu analizu svih podataka iz skupnog uzorka, ali se zaključci dobiveni na taj način moraju tretirati uz navedene rezerve.

Podaci su dobiveni kao iskazi informanata koji su pristali da učestvuju u istraživanju. Stoga se ne može uvijek sa sigurnošću tvrditi da su svi podaci o socio-ekonomskom položaju domaćinstava uvijek potpuno tačni. Određeno je da ciljana veličina uzorka u svakom gradu bude dvije stotine domaćinstava. Podaci su prikupljeni uz veliku stopu pristanka na učešće (preko 95%), nesumnjivo zahvaljujući naporima lokalnih anketara. Treba napomenuti da bi bilo poželjno imati i odgovarajuću sliku o domicilnom stanovništvu, odnosno onima koji nisu povratnici, kako bi se mogla vršiti adekvatna poređenja. Nažalost, to nije bilo moguće ostvariti. Konačno, činjenica da u Bosni i Hercegovini od rata još nije proveden popis stanovništva znatno otežava dobivanja validnih nalaza kod svih istraživanja ovog tipa.

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

UPITNIK ZA INSTITUCIJE – KVALITATIVNA ANALIZA

Svako ispitivanje tržišta rada koje pretenduje na to da bude nešto više od statističke vježbe mora se nužno pozabaviti sociološkim temeljima i okvirima tih tržišta. Iz tog razloga su se, uz statističke podatke u ovom istraživanju, podaci prikupljali i anketom, te kvalitativno analizirani.

U pokušaju da se odgovori na pitanje da li žene povratnice imaju lošije uslove za zapošljavanje u odnosu na povratnike općenito ili u odnosu na stanovništvo u datoj regiji u cjelini, zatražene su informacije od institucija koje su uključene u zakonodavstvo kojim se reguliše rad, te zaštita žena izbjeglica: Ministarstvo za izbjeglice i raseljena lica Republike Srpske, Ministarstvo raseljenih osoba i izbjeglica Federacije Bosne i Hercegovine, Federalni Zavod za zapošljavanje, Zavod za zapošljavanje Republike Srpske, općina Sanski Most, te biroi za zapošljavanje u Bijeljini, Prijedoru i Sanskom Mostu. Pitanja upućena ovim institucijama su bila usmjerena na 'šta' i 'kako' uz pitanja koja se odnose na 'koliko', sve kako bi se razvilo dublje razmišljanje trenutne situacije na ovom polju.

Prikupljanje podataka je fokusirano na politike ovih institucija i planiranje zapošljavanje povratnika, te rodnu osjetljivost ovih politika. Osim toga, ta perspektiva je proširena kako bi se pokrio širok spektar aktivnosti institucija, uključujući propise o zaštiti prava radnika, aktivne i pasivne politike tržišta rada, te konvencije i rezolucije međunarodnih organizacija koje navedene institucije slijede, kao i njihove preporuke za unapređenje stanja u ovoj oblasti.

Nakon rata 1992-1995, Bosna i Hercegovina je prolazila kroz bolan period tranzicije. Ovo iskustvo se sada transformira u težnju za članstvom u EU. Međutim, sve veće razlike u razvijenosti, te politička i ekonomska dezintegriranost zemlje predstavljaju glavne smetnje na ovom putu, pa su smetnje uzrokovane ratom i procesom tranzicije daleko od toga da budu zaliječene.

Institucije vezane za tržište rada su općenito daleko više obilježene širim društvenim prilikama nego većina drugih ekonomski relevantnih institucija. U Bosni i Hercegovini se to naročito vidi u preklapanju poslijeratnih nastojanja da se ublaži kriza i onih koji su prvenstveno okrenuti razvoju.

Izbjeglice i raseljene osobe su iskusili najveći relativni porast u stopi nezaposlenosti. U ovom istraživanju nezaposlenosti povratnika se pristupilo kao pitanju koje pokriva nekoliko sektora, pa su stoga u prikupljanje podataka uključene dva entitetska zavoda za zapošljavanje i pojedini njihovi lokalni uredi, kao i dva entitetska ministarstva za izbjeglice i raseljena lica.

Naš projekat se zanima za upliv institucija vezanih za tržište rada i drugih relevantnih institucija na socio-ekonomske i psihosocijalne ishode, te su učinjeni naponi i da se taj upliv procijeni. U fokusu su povratničke populacije, odnosno žene povratnice kao skupina koja je izložena najvećem riziku od nedostatka zaposlenja i od diskriminacije pri pokušajima da steknu zapošljenje u prijeratnim prebivalištima.

U ovom izvještaju primarno pitanje se odnosi na to da li je zakonodavstvo o spolnoj/rodnoj ravnopravnosti praćeno uvođenjem značajnih novih rodničkih politika i programa za razvoj tržišta rada za povratnike u prijeratne domove.

Uticaji na institucije vezane za tržište rada

Prije pregleda aktivnosti koje relevantne institucije poduzimaju kako bi podržale povratnice i povratnike općenito, od koristi je da se ukratko navedu faktori izuzev međunarodnih institucija, a koji su u znatnoj mjeri oblikovale smjer i dinamiku institucionalnih promjena nakon početka tranzicije. Ovi činioci izgleda da su doprinijeli daljnjoj diversifikaciji putanja koje ove institucije slijede i rješenja koja se mogu naći u Bosni i Hercegovini. Kreće se od pretpostavke da ovi uticaji imaju znatne efekte u pogledu distribucije prilika i mogućnosti za zapošljavanje.

Rat i poslijeratna kriza

Stvaranja institucija vezanih za tržište rada je u vezi s procesom i regulativama koje su uvedene kao reakcija na kriznu situaciju izazvanu ratom. Oba entiteta u Bosni i Hercegovini su uspostavila "liste čekanja" (za plaćeno odsustvo) umjesto otvorenog otkazivanja radnika sve do 2000. godine. Uvedene su privilegije i/ili posebni programi za veterane rata. Rat je imao ogroman uticaj na ekonomiju i samim tim na tržište rada u Bosni i Hercegovini. Porodični život se takođe promijenio posljednjih decenija. Muški dio stanovništva je pretrpio ogromne gubitke života, u nekim dijelovima zemlje u drastičnim razmjerama. S druge strane, snižava se stopa sklapanja braka, dok rastu stope razvoda i rastava, pa sve više žena vodi domaćinstva. Pri tome, žene često nisu opremljene ličnim i vokacijskim vještinama koje bi im pomogle u unapređivanju mogućnosti za zapošljavanje.

Tranzicijska i ekonomska kriza

Općenito, institucije vezane za tržište rada potpadaju pod uticaje donosilaca politika koje se više tiču ključnih oblasti reforme, a one rijetko izravno uključuju tržište rada. Zemlja je prošla kroz višestruku ozbiljnu ekonomsku krizu. Čini se, međutim, da promjene u zakonodavstvu koje se tiču zakonodavstva nisu bile uvedene kako bi podstakle kratkoročna ulaganja iz inostranstva. Glavni izvor uticaja nakon početka tranzicije u Bosni i Hercegovini je došao od međunarodnih aktera u pogledu smjera i brzine promjene institucija. Aktivni projekti zapošljavanj usmjereni na izbjeglice su uglavnom podržani od strane međunarodnih nevladinih i vladinih organizacija. Što su fleksibilnije institucije vezane za tržište rada, to se može očekivati više mogućnosti za ekonomski rast.

Rodno osjetljiva statistika

Naše ispitivanje je počelo pitanjem o rodno osjetljivim statistikama u institucijama pokrivenim anketom. Sve ove institucije svoje statistike vode po načelu rodne osjetljivosti što znači da se podaci i unose i analiziraju uzimajući u obzir spol. Zavodi za zapošljavanje publiciraju mjesečne biltene koji uključuju ažurirane stope zaposlenosti i nezaposlenosti, s obzirom na spol. Međutim, nije jasno na koji način se ova praksa oslikava na drugim aspektima prakse i politika ovih institucija.

Rodno osjetljivo zakonodavstvo

Oba entitetska Zavoda za zapošljavanje navode da su upoznati sa zakonodavstvom na polju rodne jednakosti i jednakopravnosti, konkretno sa državnim Zakonom o ravnopravnosti polova. Na pitanje o specifičnim legislativnim smjernicama koje slijede u svom planiranju i politikama, dva Zavoda navode da im je primarna odgovornost da slijede propise zacrtane ustavima države, entiteta i kantona koje općenito reflektiraju Evropsku Povelju o Ljudskim Pravima.

Osim ove široke platforme, oba entitetska Zavoda za zapošljavanje poštuju Konvenciju 111 Međunarodne organizacije rada (International Labour Organisation (ILO) Convention No. 111) koja se odnosi na prevenciju diskriminacije u pogledu zapošljavanja i profesije. Osim toga, Federalni Zavod za zapošljavanje je ukazao i na ILO rezoluciju br. 1325 iz 2000. godine. Federalni Zavod za zapošljavanje i Zavod za zapošljavanje Republike Srpske su izvijestili da se institucija upire da slijedi Gender Akcioni Plan te da su upoznati s projektima i smjernicama federalne i državne Agencije za ravnopravnost spolova.

Informanti u anketi, uglavnom na vodećim i izvršnim pozicijama u Zavodima za zapošljavanje, su naveli da je načelo rodne osjetljivosti ugrađeno u njihove politike, te da stoga ne vide razlog da se dizajniraju i provode posebni projekti u pogledu rodne ravnopravnosti u sektoru rada.

Informant iz Federalnog Zavoda za zapošljavanje je naglasio da federalni Zakon o socijalnoj zaštiti zaposlenih garantuje nepodnošenje diskriminacije bilo kojeg tipa, uključujući diskriminaciju zasnovanu na spolu. Nažalost, naši podaci oslikavaju nepostojanje specifičnih projekata koji se tiču rodnih pitanja za povratnike u oba Zavoda. Neki projekti su bili usmjereni samo na muškarce kao što su podrška za demobilisane vojnike ili obuka za građevinske radove, što je gotovo isključivo rezervisano za muškarce. Pozitivni primjeri su projekti zapošljavanja žena civilnih žrtava rata koje je nudio Federalni Zavod za zapošljavanje.

Neke konvencije Međunarodne organizacije rada su ratifikovane, ali nismo primili izvještaj o ratifikaciji ključne konvencije, Konvencije br. 87. Naši rezultati upućuju na skepsu u pogledu ratifikovanja članova ILO konvencija koji se tiču zaštite kolektivnih prava radnika – slobodu udruživanja i regulisanje industrijskih odnosa. Stepenn fleksibilnosti/rigidnosti tržišta rada zavisi prvenstveno o tome kako se regulative tržišta rada provode u praksi. Provođenje konvencija i regulativa je ono što je zaista važno.

Rodno osjetljive politike zapošljavanja

U Bosni i Hercegovini podrška reformi tržišta rada tekla je ruku pod ruku s podrškom rekonstrukciji i oporavku od rata, te bi se trenutno ambicija Bosne i Hercegovine da se integriše u EU mogla smatrati ključnom stavkom opisa konteksta u jačanju evropskih uticaja na razvoj institucija u domenu rada i zapošljavanja.

Dva entitetska Zavoda za zapošljavanje i njihovi biroji su uložili napore da unaprijede zapošljavanje u svojim entitetima. Ovi napori se ogledaju prvenstveno u projektima razvijenim za opštu populaciju i nisu do sada bili specifično usmjereni na povratnike, a kamoli na žene povratnice. Takođe

dominiraju pasivne strategije zapošljavanja iako su u posljednje vrijeme (tokom tekuće godine) neke aktivne politike zapošljavanja razvijene u Zavodima za zapošljavanje i Ministarstvima za izbjeglice i raseljene osobe pod naslovom projekata tzv. održivog povratka. Strategije koje su upotrijebljene su uključivale sufinansiranje početnih uslova za zapošljavanje (ovo se uglavnom odnosi na sufinansiranje plata u određenom vremenskom periodu), podršku projektima samozapošljavanja, te u manjoj mjeri projekti kvalificiranja i prekvalificiranja. Navodi se da su povratnici ravnopravno uključeni u ove projekte, ali nema izvještaja o tome kako se to aktivno provodilo.

Nije bilo napora da se angažuju bilo rodno osjetljive strategije, bilo posebni projekti za povratnice i nema podataka o tome koliko je povratnica zaposlena i ostalo na radnim mjestima kao rezultat ovih napora. Različiti biroji različito predstavljaju ove rezultate. U Republici Srpskoj navedeno je da je u posljednje 4 godine preko 83% korisnika ovakvih projekata ostalo zaposleno. Zavodi za zapošljavanje su fokusirani na pasivne politike zapošljavanja za povratnike i jedna od najvećih njihovih investicija je u finansiranju zdravstvenog osiguranja za one povratnike koji nisu osigurani na druge načine. Takođe, biroji su investirali u pokrivanje troškova penzionog/mirovinskog osiguranja za osobe kojima nedostaje jedna do tri godine plaćenog osiguranja da bi bili penzionisani. Zavod za zapošljavanje Republike Srpske izvještava da su svi korisnici koji ispunjavaju ove uslove penzionisani u skladu s Članom 23. Zakona o zapošljavanju. Nije jasno koliko se ovo odnosi na povratnike i posebno na žene povratnice. Federalni Zavod za zapošljavanje izvještava o više aktivnih politika i projekata zapošljavanja. Doima se da su njihovi trenutni i budući napori usmjereni na prekvalifikaciju, sufinansiranje zapošljavanja mladih stručnjaka i sufinansiranje programa tržišta rada, kao što su prekvalifikacija i podrška zapošljavanju ciljnih grupa kao što su osobe s onesposobljenjima, osobe koje je teško zaposliti (npr. zbog nižeg nivoa obrazovanja) i zapošljavanju i samozapošljavanju povratnika.

Obuke u institucijama

Informanti iz Zavoda za zapošljavanje Republike Srpske su izvijestili da njihova institucija nije nikada organizovala seminare, konferencije ili obuke za zaposlene o rodnoj ravnopravnosti u zapošljavanju. Službenici Zavoda za zapošljavanje RS su učestvovali u seminaru koji je organizovao Gender Centar RS. Neki od informanata su učestvovali u seminarima o jednakim mogućnostima u zapošljavanju koje su organizovale druge institucije kao što je ILO u RS.

Službenici Federalnog Zavoda za zapošljavanje su su-organizovali seminar za trening trenera u aktivnim politikama zapošljavanja, u saradnji s konsultantima iz Slovenije – “Papilot”. Zavod za zapošljavanje RS nije naveo da se planira bilo kakav trening za opštu populaciju nezaposlenih niti povratnika koji bi ih osnažio ili im ponudio obuku za kreiranje mogućnosti za samozapošljavanje, ili koji bi ponudio prekvalifikaciju.

Federalni Zavod za zapošljavanje provodi trajni program obuke u vještinama aktivnog zapošljavanja za one koji traže posao, te diseminacijski trening osoba koje su nakon jednomjesečnog treninga u stanju da šire relevantna znanja i vještine u svojim lokalnim zajednicama.

Percipirani problemi povratnika

Informanti percipiraju socio-ekonomske probleme povratničke populacije kao najizraženiju prepreku održivom povratku. Specifični problemi su manjak odgovarajuće infrastrukture u ruralnim područjima, problemi vezani za školovanje djece povratnika, te pitanja integracije u zajednicu.

Prema mišljenju informanata, veća stopa zaposlenosti bi pomogla u izgradnji jačih veza ovih regija s regionalnim urbanim centrima, gradnji cesta te električnih i vodnih instalacija koje bi sa svoje strane poslužile jačoj integraciji zajednica.

U pogledu percepcije problema s kojima se suočavaju žene povratnice, informanti iz Zavoda za zapošljavanje Republike Srpske izvještavaju da je u srži problema ove skupine marginalizacija povratnika. Rješenje ovog problema se vidi u podržavanju političkog angažmana i zapošljavanja povratnika u institucije i organizacije datih općina.

Nažalost, oba Zavoda za zapošljavanje izvještavaju o tome da nisu razvili značajnu povezanost s aktivnostima različitih donatora te da je saradnja s nevladinim organizacijama nedovoljna.

Međutim, navodi se da je došlo do uspostavljanja određene saradnje s vladinim agencijama koje rade u sektoru izbjeglica i povratnika, ali da se to uglavnom odnosi na razmjenu informacija i pružanje sredstava za neke projekte. Zavodi izvještavaju da su zadovoljni trenutnom razinom saradnje s vladinim agencijama.

Jednake mogućnosti u zapošljavanju

Informanti iz Zavoda navode da zakonodavstvo ne diskriminira žene i muškarce, ali da u praksi poslodavci preferiraju žene ispod 30 godina starosti i da nisu skloni zapošljavanju žena koje planiraju rađati djecu, naročito u privatnom (uslužnom) sektoru. Takođe se navodi da žene na nekim radnim mjestima imaju manja primanja nego muškarci. Društvene smetnje izgleda da izviru iz patrijarhalne kulture, a što u mnogim slučajevima podržavaju žene koje odaberu da ostanu kod kuće i brinu se o porodici umjesto da budu aktivnije. Razlozi za to su ili u samoj patrijarhalnoj kulturi ili u velikom opterećenju kojem su izložene zaposlene žene čije porodične i domaćinske obaveze nisu ničim ublažene. Navodi se takođe da je najveći izvor uticaja koji dovodi do nejednakosti u mogućnostima za zapošljavanje u politici, gdje dominiraju muškarci, a politika dominira životom u Bosni i Hercegovini.

Jedan od ključnih zahtjeva na samom početku tranzicije, bio je omogućiti prilagođavanje radne snage zahtjevima tržišta sa ciljem osujećivanja monopoliziranja, kao neophodnim preduslovom za restrukturiranje i privatizaciju državnih firmi. Tako se u Bosni i Hercegovini mogu identifikovati dva talasa reformi zakona vezano za Zakonsku zaštitu zaposlenja (Employment Protection Legislation -EPL). Reforme započete početkom devedesetih godina spriječile su najekstremnije oblike monopoliziranja, ali nisu uspjele uvesti cjelokupni paket zaštite radnika. Reforme započete krajem devedesetih godina i početkom dvadesetiprvog vijeka, otišle su korak dalje, približavajući EPL onom u OECD zemljama ili zemljama EU.

Još jedna interesantna karakteristika EPL-a je velikodušno porodiljsko odsustvo sa posla. Bosna i Hercegovina je tradicionalno imala puno duži porodiljski dopust od razvijenih zemalja, i čini se da je to jedna od značajki sistema koja se uspjela sačuvati u državnom sektoru ali ne i u privatnom.

Nadoknada za nezaposlene i povlastice po pitanju socijalne zaštite, dva stuba pasivnih politika tržišta rada, značajno su se smanjile, i javila se potreba za uvođenjem aktivnijih tržišnih politika iako su se pojavili određeni problem u samoj implementaciji politika budući da je za njihovu implemetaciju potrebna veća međusektorska koordinacija i saradnja. Preporuke Zavoda za zapošljavanje i biroa te Ministarstava za raseljena lica/osobe i povratnike su uvođenje bolje koordinacije i harmonizacije u radu zarad postizanja veće učinkovitosti i efektivnosti.

Sindikati bi takođe trebali uvesti određene reforme, te prestati biti ustanove koje su pod kontrolom stranaka i služe pružanju dodatnih nadoknada zaposlenim, i postati zaista pravi zastupnici ekonomskih interesa radnika. Pregovaračka moć im je za sada vrlo niska, kako na državnom tako i na nivou kompanija, naročito u privatnom sektoru, što je pak praćeno opadanjem broja članova sindikata koji u regionu sada broje svega dvije petine zaposlenih radnika.

Federalni zavod za zapošljavanje i biroji za zapošljavanje izvijestili su o dostavljanju Zavodu za zapošljavanje RS i njihovim biroima svojih preporuka za njihovo uključivanje u razvijanje aktivnih politika i projekata vezano za tržište rada, a u cilju izbjegavanja moguće nejednakosti po pitanju prava na zaposlenje povratnika u oba entiteta. Nakon što je Zavod za zapošljavanje RS započeo sa aktivnostima, situacija se prema navodima FZBiH značajno popravila.

Pozitivan primjer politike vezano za zapošljavanje povratnika je Odluka Upravnog odbora Federalnog zavoda za zapošljavanje Sarajevo, u okviru Programa samozapošljavanja i zapošljavanja povratnika, od 25.06.2009. godine, o odobravanju sredstava za samozapošljavanje i zapošljavanje povratnika. Tako će ukupno 344 povratnika ove godine biti sufinansirano u smislu zapošljavanja kod poznatog poslodavca. 91 povratnik je dobio sredstva za samozapošljavanje. Ukupna sredstva su 1.500.000,00 KM. Program Sufinansiranje zapošljavanja i samozapošljavanja povratnika biće realiziran i u narednoj godini. U 2010. godini, planirano je sufinansiranje samozapošljavanja 90 povratnika (bespovratna sredstva od 4.000 do 5.000 KM) i sufinansiranje poslodavca radi zapošljavanja 300 osoba sa evidencije - povratnika (3.000 KM bespovratno po jednoj osobi). Pored navedenog, Gender Centar Vlade FBiH planira sa Zavodom saradnju u smislu gender osjetljivog budžetiranja po ovom programu.

UPITNIK ZA POVRATNIKE/POVRATNICE – ANALIZA

BIJELJINA

Kvantitativna analiza

Domaćinstva obuhvaćena anketom

Broj domaćinstava obuhvaćenih anketom na području opštine Bijeljina i Janja je 199, od čega 74% domaćinstava u Bijeljini, a 26% u Janji. Gotovo svi ispitanici su Bošnjaci, te su u analizi tretirani kao manjinska grupa u Bijeljini, a većinska u Janji. Domaćinstva broje do sedam članova, najviše ih ima dvočlanih (aritmetička sredina $M = 2,81$; $SD = 1,53$).

Tabela 1. Veličina domaćinstava obuhvaćenih anketom.

Broj članova domaćinstva	Postotak
1	23,5
2	26,5
3	17,5
4	16,0
5	9,5
6	6,0
7	0,5

U 169 domaćinstava (85%) nezaposlenost se navodi kao ključni problem povratnika, pri čemu se mora napomenuti da 97% ispitanih tvrdi da ti problemi nisu isti kao oni prijeratni. Među ostalim problemima navode se nepovezan radni staž, rasute porodice i općenito loša finansijska situacija.

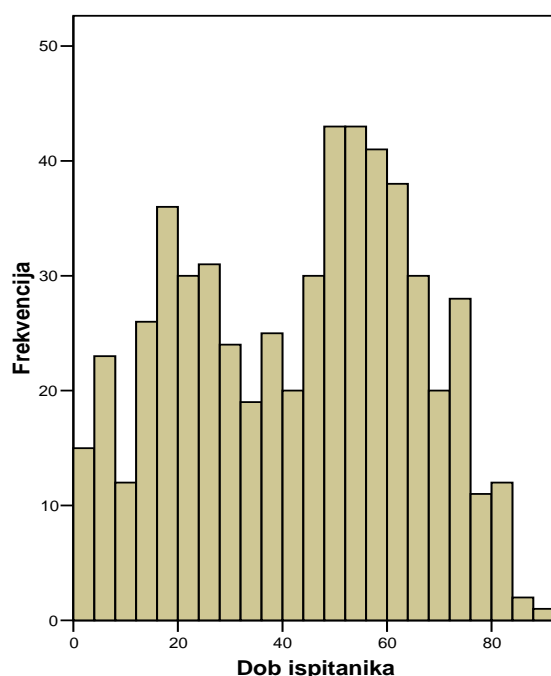
Praktično sva domaćinstva obuhvaćena anketom imaju sprovedene električne i vodovodne instalacije te asfaltiran prilaz kući/zgradi. 60% domaćinstava nema lično putničko vozilo. U Bijeljini 23% anketiranih domaćinstava obrađuje zemlju, a u Janji to čini 60% domaćinstava. Svim domaćinstvima dostupne su zdravstvene ustanove, škole, bogomolje, te autobuska ili željeznička stanica na manje od tri kilometra razdaljine. Kao glavni izvor prihoda u domaćinstvu navode se penzija nekog od članova ili više njih (blizu trećine domaćinstava), plata/plate, obrađivanje zemlje i dnevnice od povremenog ili sezonskog rada za oko šestinu domaćinstava u svakoj kategoriji.

Kada je u pitanju percepcija povratnika o odnosu ljudi u zajednici prema njima nakon rata, nema značajnih razlika između Bijeljine i Janje. 86,5% ispitanika doživljava se kao punopravan član zajednice.

Tabela 2. Percepcija povratnika o odnosu ljudi u zajednici prema njima.

	prijateljski	neutralan	neprijateljski
Bijeljina	69%	26%	5%
Janja	73%	24%	3%

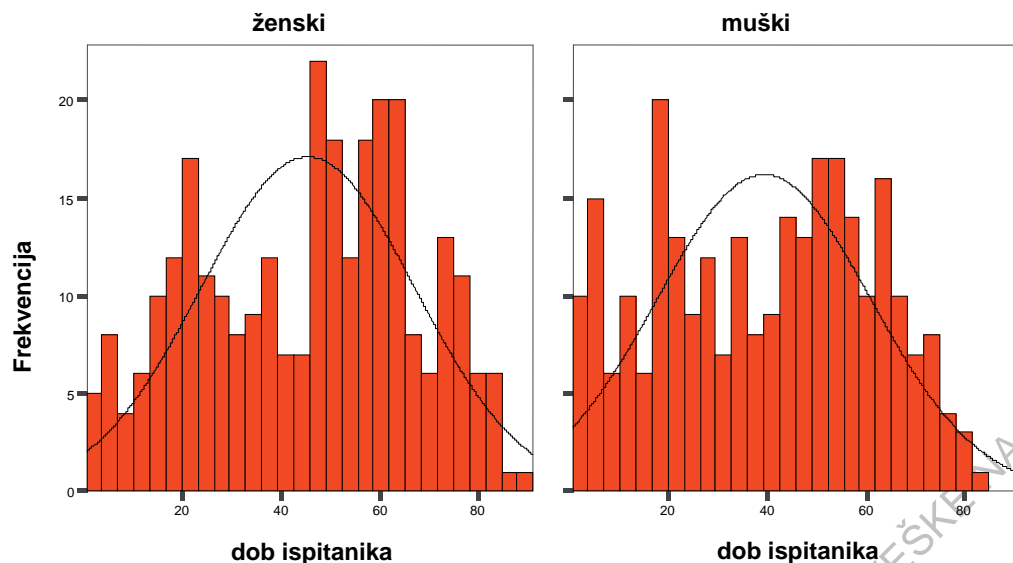
Anketom su prikupljeni podaci o 560 povratnika u pomenutih 199 domaćinstava: 288 žena (51.4%) i 272 muškarca (48.6%). 93,2% ispitanih je zdravstveno osigurano. Dob ispitanika je prikazana na histogramu (slika 1) i pregled po spolovima (tabela 3). Kao što se vidi iz priloženih histograma, starosna struktura povratničke populacije prema podacima iz obuhvaćenog uzorka nije simetrična i aritmetička sredina, ne predstavlja naročito upotrebljivu mjeru centralne tendencije za opisivanje varijacije u uzrastu ove grupe. Znatan broj povratnika nalazi se na lijevoj strani distribucije, te se može očekivati da će u bliskoj budućnosti predstavljati veće opterećenje na tržište rada.

Slika 1. Uзраст članova domaćinstava obuhvaćenih anketom.

$N = 560$; $M = 42,46$; $SD = 21,843$

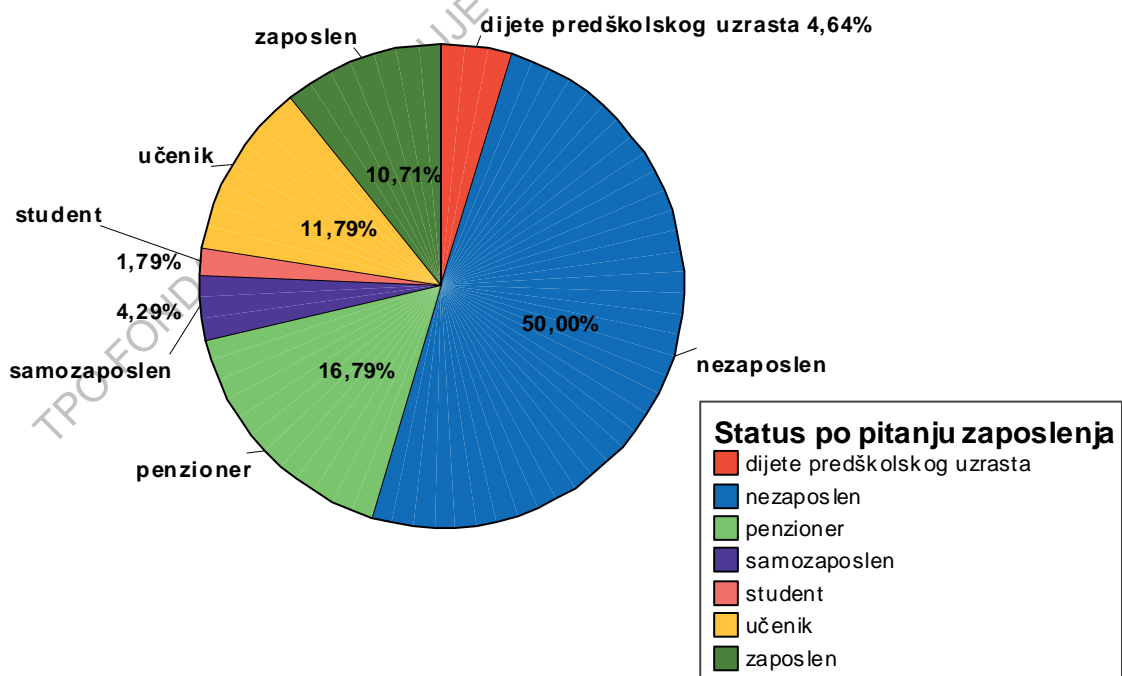
Tabela 3. Prosječan uzrast ispitanika s obzirom na spol.

Spol ispitanika	M	N	SD
Ženski	45,40	288	21,683
Muški	39,35	272	21,619
Ukupno	42,46	560	21,843

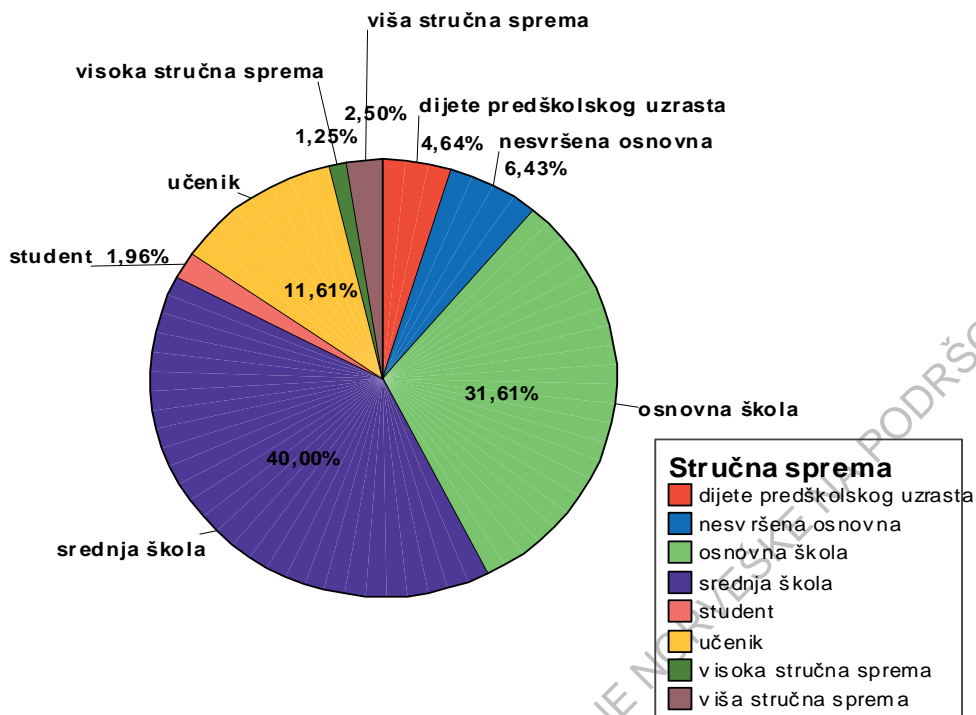

Slika 2. Uzrast članova domaćinstava obuhvaćenih anketom prema spolu.

Status povratnika s obzirom na zaposlenje predstavljen je torta-dijagramom (slika 3).

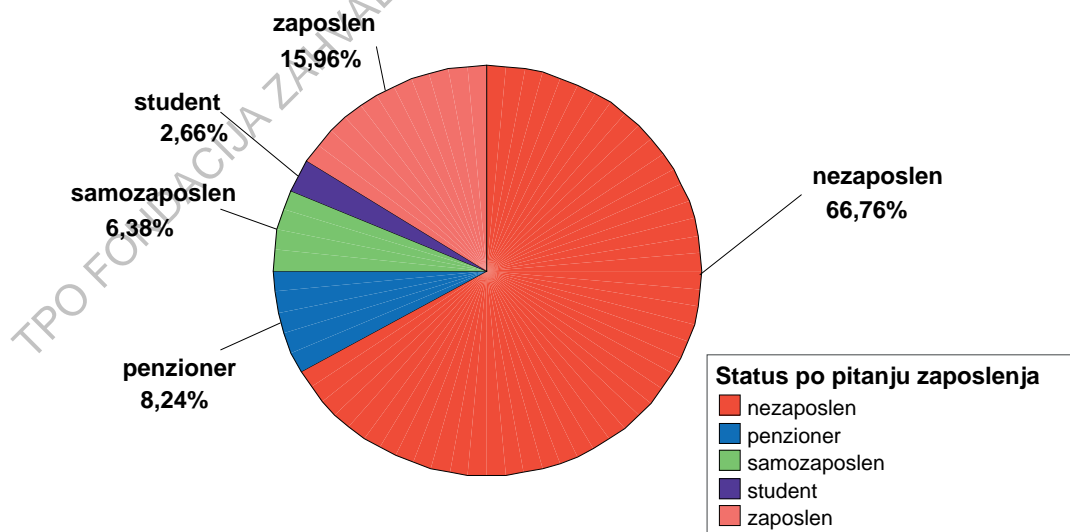
Slika 3. Radni status povratnika obuhvaćenih anketom.

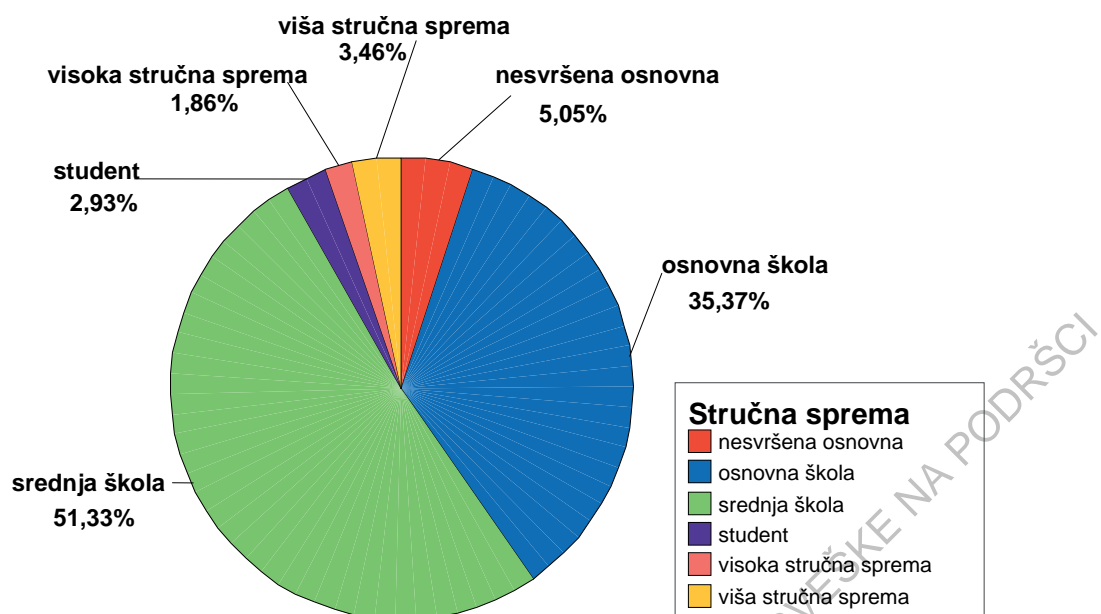
Slika 4. Stručna sprema povratnika obuhvaćenih anketom.

Radno sposobni povratnici u uzorku obuhvaćenom anketom

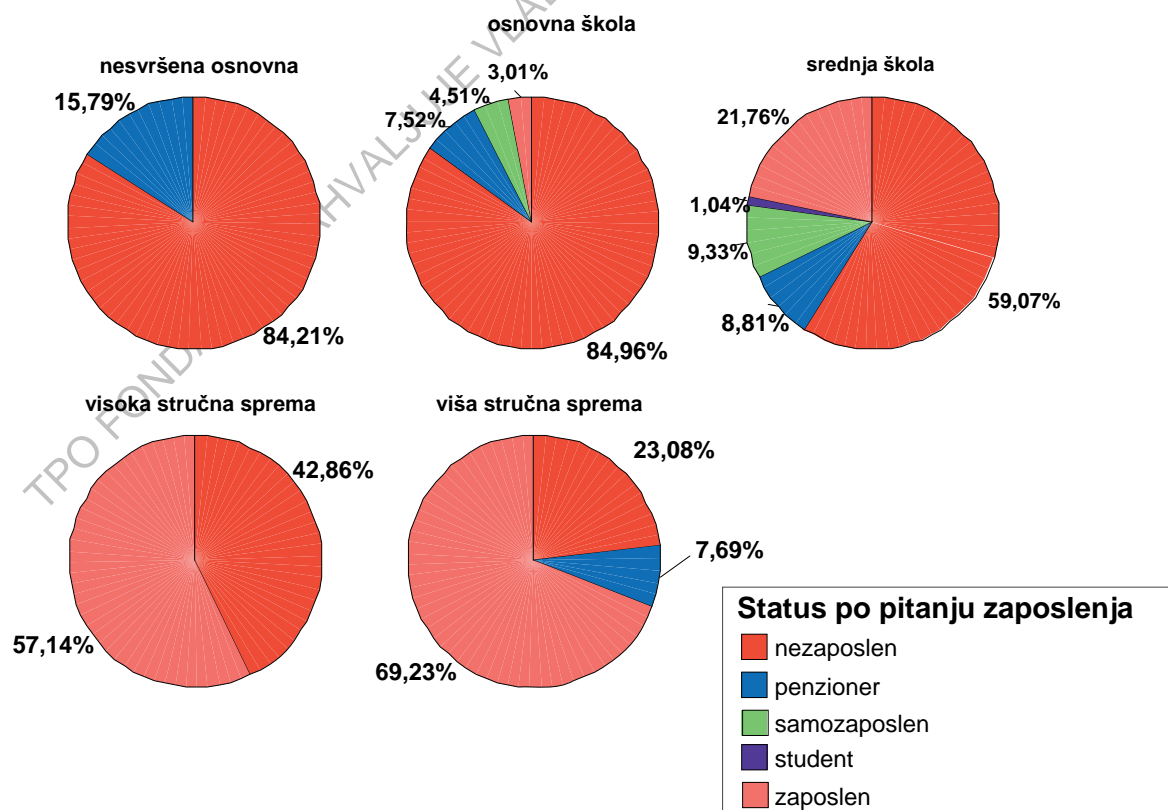
Teorijski radno sposobnih ispitanika (raspon dobi od 18 do 65 godina starosti) je 376, od čega 181 muškarac (48,1%) i 195 žena (51,9%).

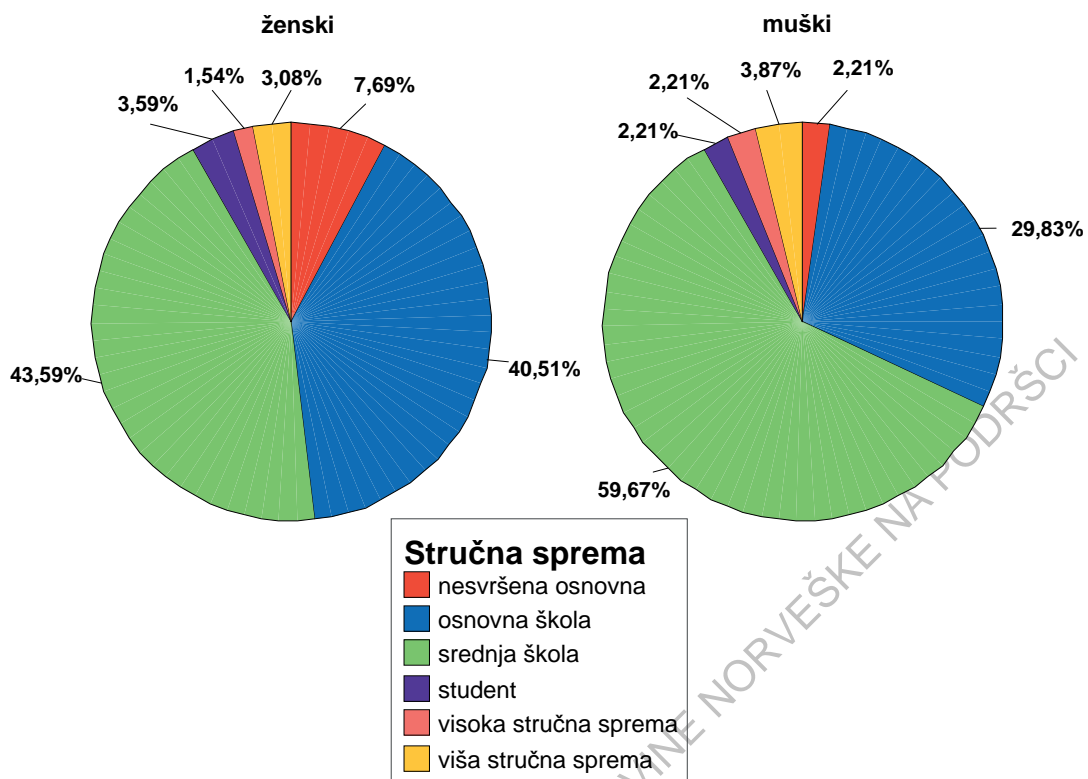
Slika 5. Radni status povratnika u rasponu 18-65 godina starosti obuhvaćenih anketom.

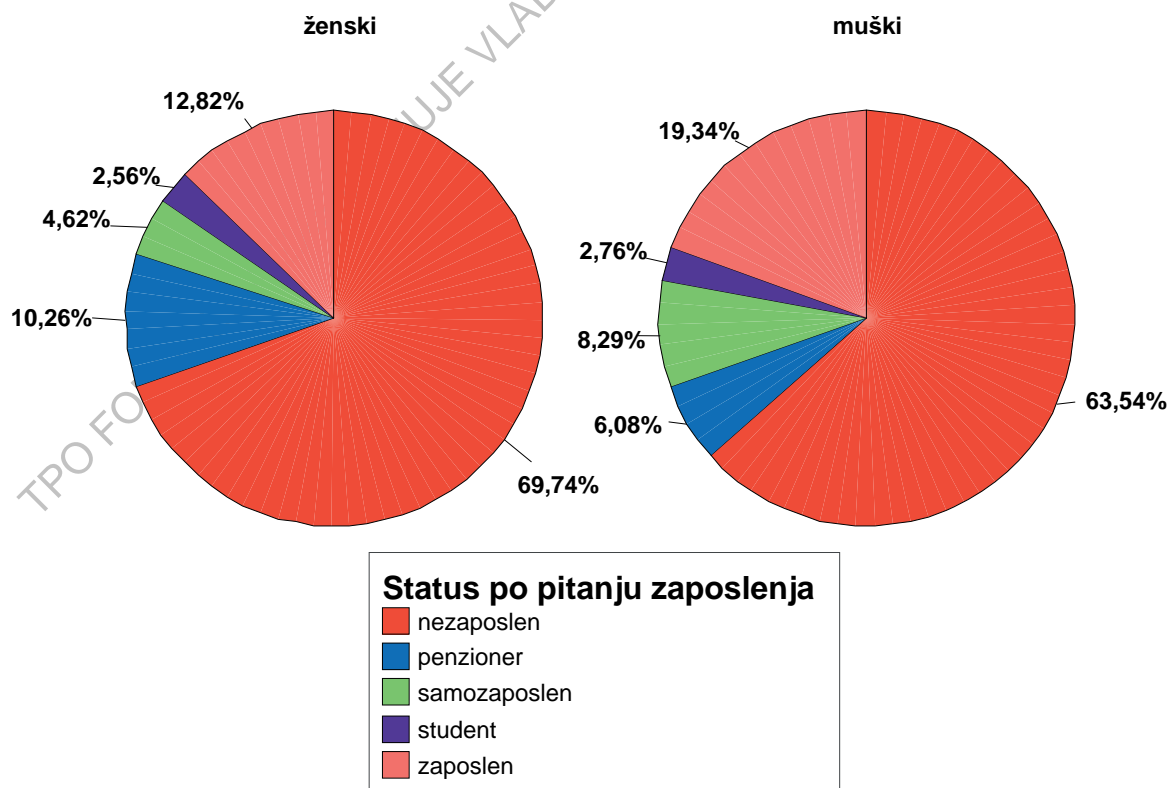
Slika 6. Stručna sprema povratnika u rasponu 18-65 godina starosti obuhvaćenih anketom.

Slika 7. Pregled radnog statusa prema stručnoj spreml.

Slika 8. Pregled stručne spreme prema spolu.

Slika 9. Pregled radnog statusa prema spolu.

Registrovanih na birou za zapošljavanje je 196 od ukupno 376.

Tabela 4. Registrovanje na birou za zapošljavanje prema spolu i stručnoj spremi.

Spol ispitanika	Registrovan na birou	Stručna sprema						Ukupno
		Nesvršena osnovna	Osnovna škola	Srednja škola	Student	Visoka stručna sprema	Viša stručna sprema	
Ženski	da	3	45	44	2	2	1	97
	ne	12	34	41	5	1	5	98
	Ukupno	15	79	85	7	3	6	195
Muški	da	1	38	56	1	1	2	99
	ne	3	16	52	3	3	5	82
	Ukupno	4	54	108	4	4	7	181

Trideset i dva ispitanika, odnosno 8,5% ovog starosnog raspona nije zdravstveno osigurano. Sljedeća tabela daje iscrpan pregled statusa radno sposobnih ispitanika u Bijeljini i Janji prema nivou postignute stručne spreme i spolu.

Tabela 5. Status po pitanju zaposlenja prema spolu i stručnoj spremi ispitanika.

Spol ispitanika	Stručna sprema	Status po pitanju zaposlenja					Total
		nezaposlen	penzioner	samozaposlen	student	zaposlen	
Ženski	Osnovna škola	66	9	3	0	1	79
	Srednja škola	54	8	6	1	16	85
	Student	2	0	0	4	1	7
	Viša stručna sprema	1	0	0	0	5	6
	Visoka stručna sprema	1	0	0	0	2	3
	Bez škole	12	3	0	0	0	15
	Total	136	20	9	5	25	195
Muški	Osnovna škola	47	1	3	0	3	54
	Srednja škola	60	9	12	1	26	108
	Student	0	0	0	4	0	4
	Viša stručna sprema	2	1	0	0	4	7
	Visoka stručna sprema	2	0	0	0	2	4
	Bez škole	4	0	0	0	0	4
	Total	115	11	15	5	35	181

Kvalitativna analiza

Većina ključnih ispitanika/ispitanica (74,5% žena i 25,5 % muškaraca) u opštinama Bijeljina i Janja navodi kako je najveći problem povratnika/povratnica prevashodno nezaposlenost (f=115), a zatim finansijska nesigurnost (f=62), nesanirani stambeni objekti (f=61), te neinformisanost, nebriga vlasti i neregulisano zdravstveno osiguranje (u rasponu od 6 do 17). Navedeni problemi se po procjeni ispitanika/ispitanica najviše odražavaju na odnose u porodici (f=50), mentalno i fizičko zdravlje (f=23; f=35) te na odlazak mladih ljudi (f=9). Na pitanje kakav oblik pomoći bi im bio najpotrebniji navode kao značajne: finansijsku pomoć (f=146), medicinsku pomoć (f=45), te pravnu pomoć, pomoć u alatnama, zaposlenju, boljim cijenama poljoprivrednih proizvoda, te rješavanju stambenog pitanja (f u rasponu od 5 do 10). Izlaz prevashodno vide u pokretanju privrede i sopstvenom zapošljavanju, samozapošljavanju ili zapošljavanju nekog od članova porodice (f=96), pomoći od vladinih institucija ili nevladinih organizacija (f=21) te promjeni vlasti i/ili politike djelovanja, doniranjem poljoprivrednih alata, plasiranjem poljoprivrednih proizvoda, ujedinjavanju zdravstvenih fondova/regulisanju zdravstvenog osiguranja, pomoći djeci u školovanju i migraciji (u rasponu od 7 do 15). Trideset i dva ispitanika/ispitanice ne vide izlaz iz situacije u kojoj se nalaze.

Kada su u pitanju problemi povratnica, odnosno po čemu se oni razlikuju od problema žena prije rata, većina ispitanika/ispitanica je istakla da je nezaposlenost najveći problem sa kojim se žene sada suočavaju (f=85), a slijede je ekonomska nesigurnost (f=49), ekonomska ovisnost (f=11), nepovezan radni staž (f=11), te neregulisano zdravstveno osiguranje, veći stres i teret i raspadnute porodice (u rasponu od 5 do 11).

Neki od komentara koji adekvatno ilustruju stavove ispitanika/ispitanica vezano za položaj povratnica u društvu su:

- *Prije su žene radile, više izlazile, više se sređivale, sad mogu samo kopati.*
- *Nemamo posla, ponižene smo i degradirane, i osjećam se kao teret.*
- *Prije su žene bile više cijenjene.*
- *Prije su žene bile gospođe.*
- *Ženama je značajno onemogućen pristup u javnom sektoru a nemaju mogućnost za rad u privatnom sektoru.*
- *Željna sam svoje porodice, svi su rasuti po svijetu, nema posla, neće se vratiti...*

Većina ispitanika/ispitanica ima pozitivna ili neutralna iskustva kada je u pitanju stav ljudi u lokalnoj zajednici prema njima.

- *Pomažu nam otkako smo se vratili, problem je neimaština.*
- *Narod nikad ne misli zlo drugima, svi smo ratom puno izgubili.*
- *Tako smo vaspitani – komšija je „svetinja“*

Iako postoji određeni, premda manji broj ispitanika koji su se osjećali diskriminiranim na nacionalnoj osnovi, i to uglavnom u periodu neposredno nakon povratka.

- *Postavljali su nam bombe, zastrašivali nas, jer smo se prvi vratili.*
- *Smatrali su me životinjom...*
- *Ne osjećam se lijepo, sa svima sam dobro, ali ne osjećam se prijatno.*

Većina ispitanika/ispitanica smatra da bi strukture vlasti, kako u lokalnoj tako i u široj zajednici, trebale pomoći povratnicima da se zaposle (f=69), popraviti stambene jedinice (f=36), te pokazati veći interes za probleme povratničke populacije (f=23) i omogućiti školovanje djece i mladih (f=19). Navedeno je još i podsticanje poljoprivredne proizvodnje, plasman poljoprivrednih proizvoda, regulisanje zdravstvenog osiguranja i briga o bolesnim i romskoj manjini (u rasponu od 3 do 11).

Bilo kakva vrsta edukacije smatra se korisnom ukoliko povećava mogućnost dobijanja zaposlenja (f=27), a kao korisni navedeni su i kursevi informatike (f=15), strani jezici (f=10), povrtlarstvo/voćarstvo/plastenici (f=14), kućna radinost/šivenje (f=7), te obuka za rad na poljoprivrednim mašinama, pčelarstvo i izgradnja vjetrenjača i obuka za njegu bolesnika (u rasponu od 1 do 6). Četrdeset i šest ispitanika/ispitanica smatra da ne bi imalo koristi od neke vrste edukacije.

Neki od komentara koji adekvatno ilustruju stavove ispitanika/ispitanica vezano njihovu percepciju položaja povratnika/povratnica u društvu su:

- *Bilo je bolje prije rata, dobro smo živjeli, a sada živimo kao psi...*
- *Mi smo građani drugog reda.*
- *Niko i ne otvara vrata i pita treba li šta?*
- *Sve donacije i informacije ostaju u užem krugu povratnika 7x*
- *Potrebno je sve približiti standardima EU u oblasti poštivanja ljudskih prava, jer je diskriminacija u ovoj oblasti izvor svih problema u BiH.*
- *Djeca vas rođena ne vole ako nemate šta da im priuštite.*
- *Samo čekamo smrt.*
- *Kad u kući nema para, svako je svakome kriv.*
- *Politika tjera na ravnopravnost.*
- *Čudi me da sam i živ, u ovakvoj situaciji.*
- *Vlasti bi trebale da nas zbrinu i da ne raspiruju mržnju, već šire ljubav među nama.*
- *Žalosno je kada u 21. vijeku živite od danas do sutra.*

Po završetku intervjua određeni broj ispitanika/ispitanica imala je dodatni komentar vezano za svoje potrebe, pa je tako još jednom istaknut značaj posvećivanja veće pažnje održivom povratku kroz zapošljavanje mladih (f=13), te regulisanja/uvezivanja radnog staža. Pored navedenog istaknuta je i potreba za davanjem nekog oblika pomoći za pokretanje poljoprivredne proizvodnje/davanju kredita za

nabavku alata, te rješavanju stambenog pitanja ($f=8$, $f=4$). Jedanaest domaćinstava ima bolesnika u kući, a dva su u stanju socijalne potrebe.

KOZARAC

Kvantitativna analiza

Domaćinstva obuhvaćena anketom

Broj domaćinstava obuhvaćenih anketom na području Kozarca, u 15 naselja, je 202. Gotovo svi ispitanici su Bošnjaci te su u analizi tretirani kao manjinska grupa u odnosu na Prijedor, a većinska u Kozarcu. Domaćinstva broje do osam članova, najviše ih ima četvoročlanih (aritmetička sredina $M = 4,12$; $SD = 1,37$).

Tabela 6. Veličina domaćinstava obuhvaćenih anketom.

Broj članova domaćinstva	Postotak
1	0,01
2	7,4
3	24,3
4	34,7
5	16,8
6	8,9
7	0,05
8	0,01

U 193 domaćinstava (96%) nezaposlenost se navodi kao ključni problem povratnica, pri čemu se mora napomenuti da 97% ispitanih tvrdi da ti problemi nisu isti kao oni prijeratni. Kao ostali problemi navode se općenito loša ekonomska i finansijska situacija, te zdravstveno osiguranje.

Praktično sva domaćinstva (98%) obuhvaćena anketom imaju sprovedene električne instalacije, ali vodovodne instalacije sada nema 11,4% domaćinstava, dok je među istim domaćinstvima taj postotak prije rata iznosio 5,4%. Asfaltiran prilaz kući/zgradi ima 97% domaćinstava. 55% domaćinstava ima lično putničko vozilo. 63,4% anketiranih domaćinstava obrađuje zemlju i 41% drži stoku, pri čemu u tome uglavnom učestvuju svi ukućani. Svim domaćinstvima su dostupne škole, bogomolje, te autobuska ili željeznička stanica na manje od tri kilometra razdaljine, ali ne i ambulanta za 11% ispitanih. Kao glavni izvor prihoda u domaćinstvu navode se poljoprivredne aktivnosti, često u kombinaciji s penzijom nekog od ukućana ili drugim prihodima (blizu trećine domaćinstava), ali ipak izgleda da u ovoj populaciji za preko 30% ispitanika kao glavni izvor prihoda u domaćinstvu dominira sezonski rad, nerijetko takođe u

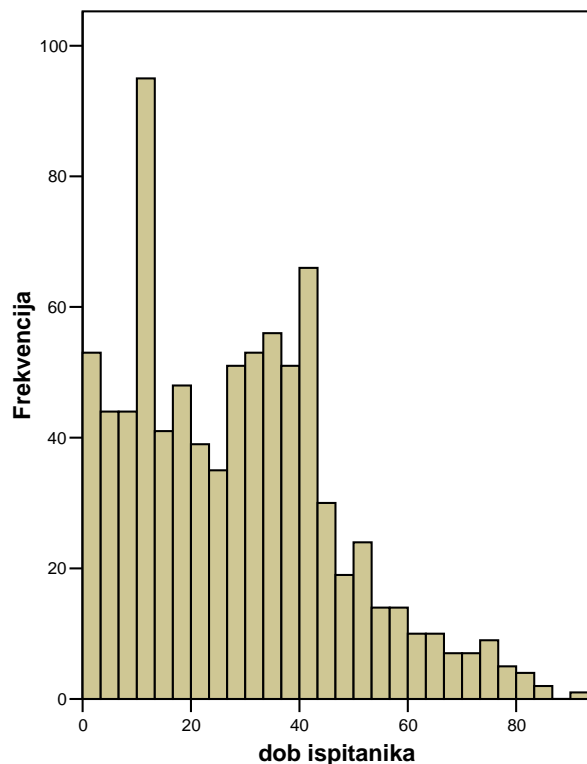
kombinaciji s drugim prihodima. Sama penzija, sama plata/plate, invalidnine i socijalna pomoć manjeviše ravnomjerno pokrivaju preostalu trećinu odgovora.

92,6 % ispitanika doživljava odnos ljudi u zajednici kao neutralan, ali 24,8 ispitanih se ne osjeća kao punopravan član zajednice. 88% ispitanih osjeća da su im dostupne relevantne informacije.

Tabela 7. Broj stanovnika pokrivenih anketom prema naseljima.

Naselje	Broj stanovnika pokrivenih anketom	%
Babići	10	1,2
Barakovačka	10	1,2
Bešići	7	0,8
Brđani	44	5,3
Dera	88	10,6
Dergići	6	0,7
Hrnići	61	7,3
Jakupovići	4	0,5
Kalata	48	5,8
Kamičani	99	11,9
Kararići	10	1,2
Kevljani	76	9,1
Kozarac	66	7,9
Kozaruša	149	17,9
Mutnik	13	1,6
Suhi Brod	17	2,0
Sušići	3	0,4
Trnopolje	121	14,5

Anketom su prikupljeni podaci o 832 povratnika u pomenutih 202 domaćinstva: 288 žena (51.4%) i 272 muškarca (48.6%). Od ukupnog broja, 93,6% ispitanih je zdravstveno osigurano. Dob ispitanika je prikazana na histogramu (slika 10) i pregled po spolovima (tabela 7). Kao što se vidi iz priloženih histograma, starosna struktura povratničke populacije prema podacima iz obuhvaćenog uzorka nije simetrična i aritmetička sredina ne predstavlja naročito upotrebljivu mjeru centralne tendencije za opisivanje varijacije u uzrastu ove grupe. Većina povratnika nalazi se na lijevoj strani distribucije po uzrastu, te se može očekivati da će u bliskoj budućnosti predstavljati znatno veće opterećenje na tržište rada.

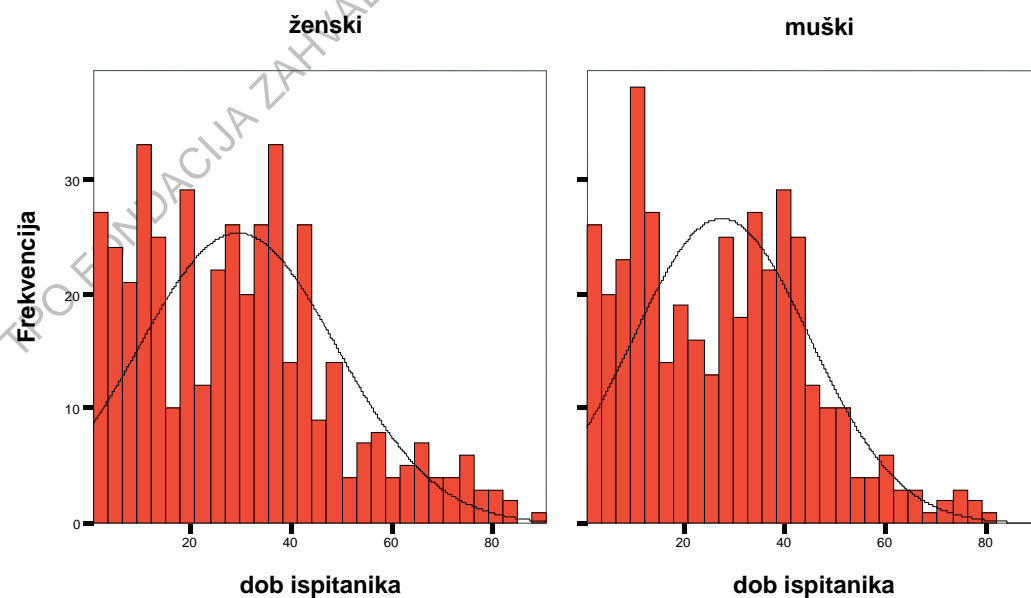

Slika 10. Uzrast članova domaćinstava obuhvaćenih anketom.

$N = 832$; $M = 28,41$; $SD = 18,8$

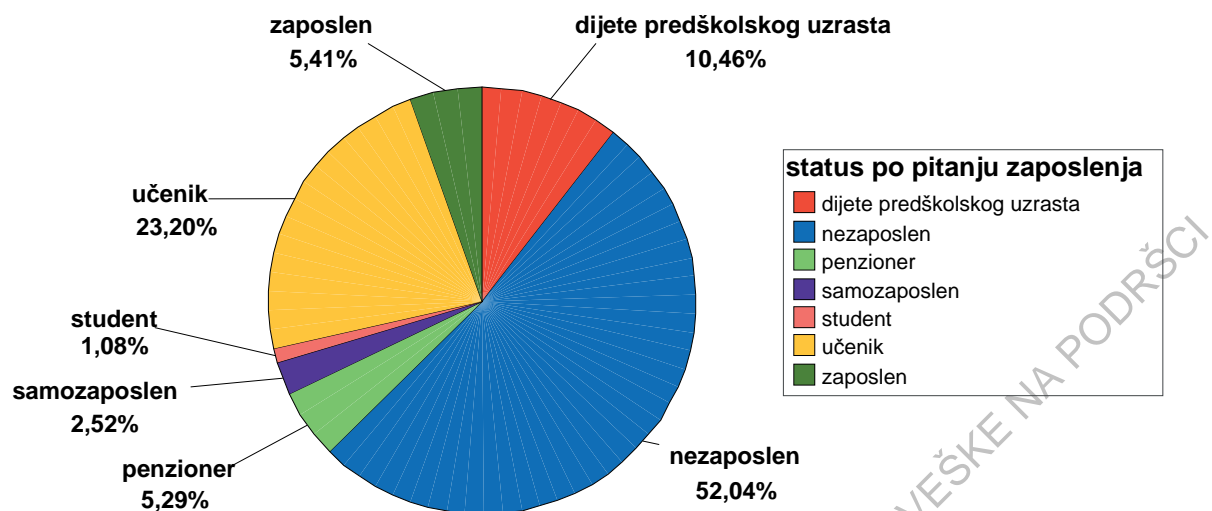
Tabela 8. Prosječan uzrast ispitanika s obzirom na spol.

Spol ispitanika	M	N	SD
Ženski	29,36	429	19,361
Muški	27,40	403	17,690
Ukupno	28,41	832	18,802

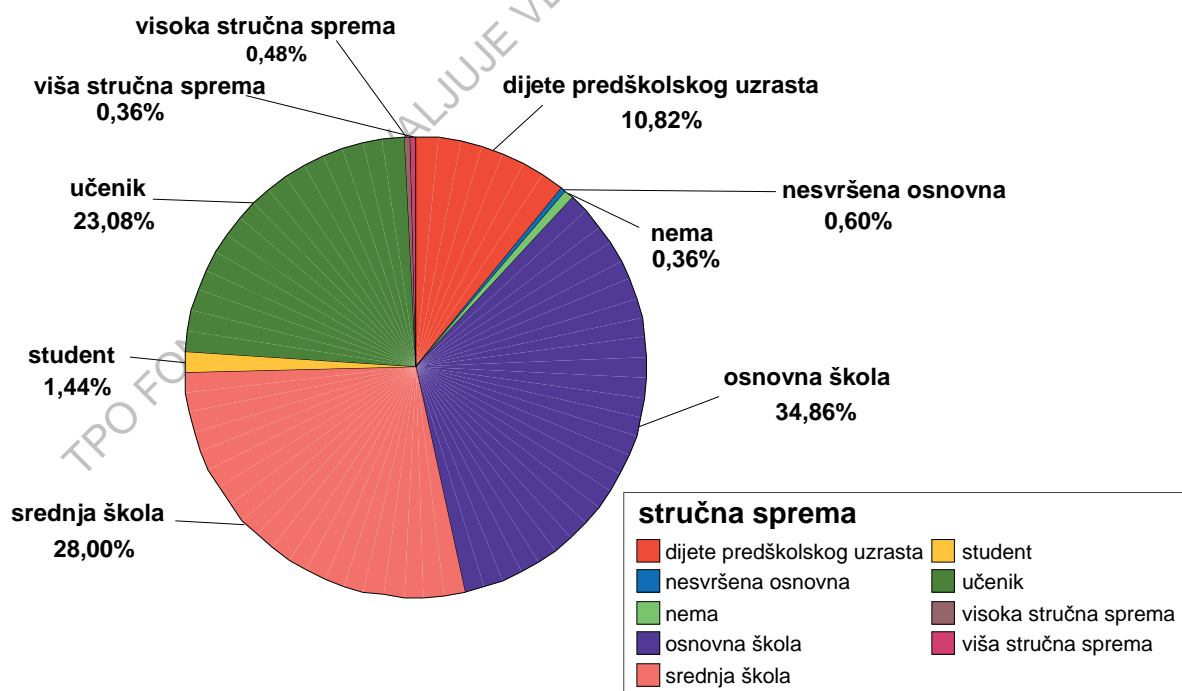

Slika 11. Uzrast članova domaćinstava obuhvaćenih anketom prema spolu.

Status povratnika s obzirom na zaposlenje predstavljen je torta-dijagramom (slika 12).

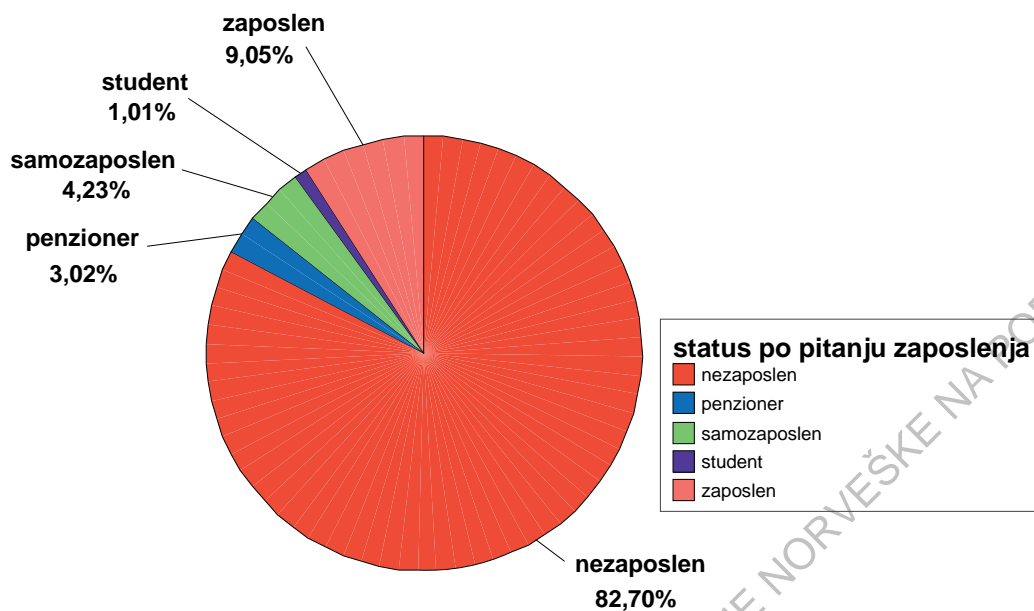

Slika 12. Radni status povratnika obuhvaćenih anketom.

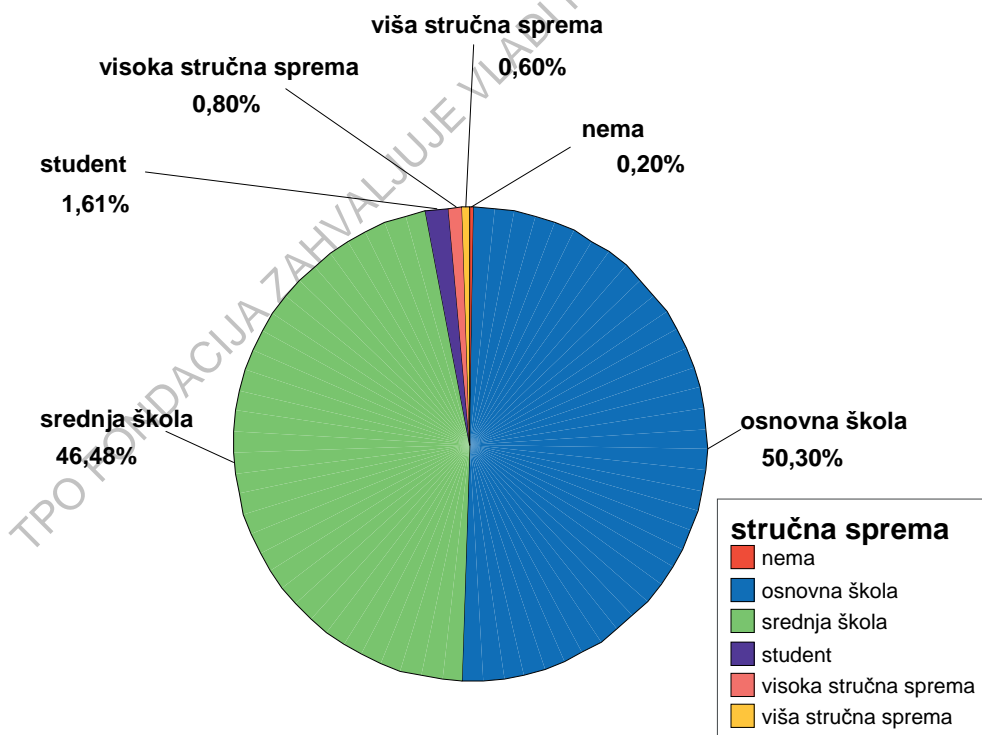

Slika 13. Stručna sprema povratnika obuhvaćenih anketom.

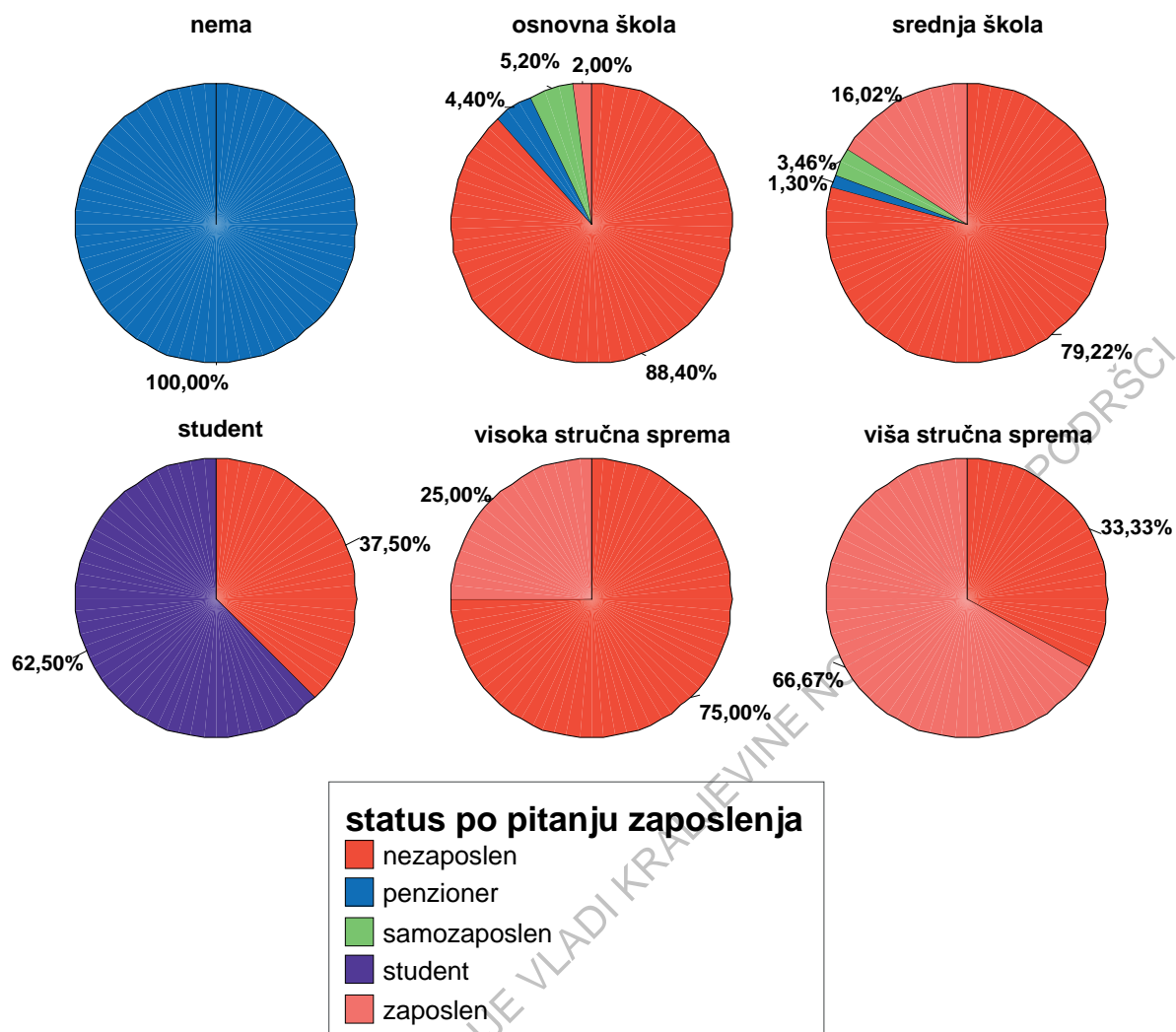
Radno sposobni povratnici u uzorku obuhvaćenom anketom

Slika 14. Radni status povratnika u rasponu 18-65 godina starosti obuhvaćenih anketom.

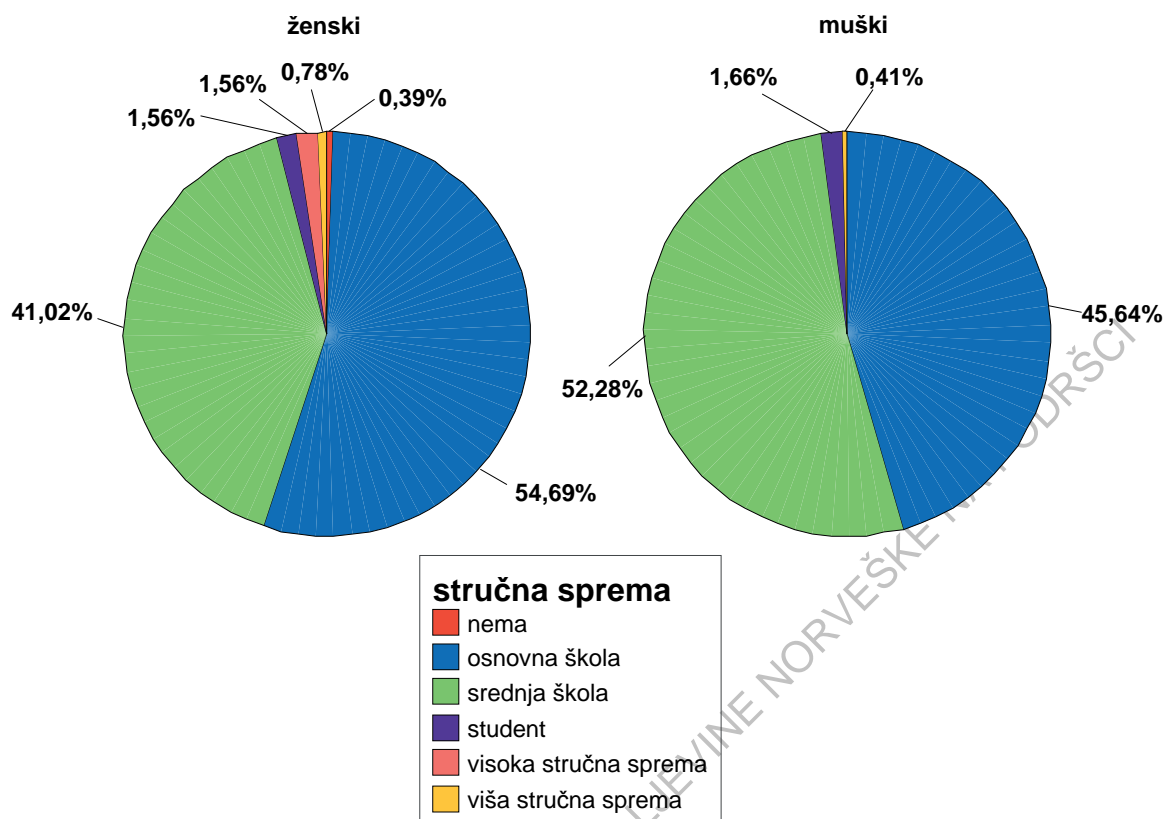

Slika 15. Stručna sprema povratnika u rasponu 18-65 godina starosti obuhvaćenih anketom.

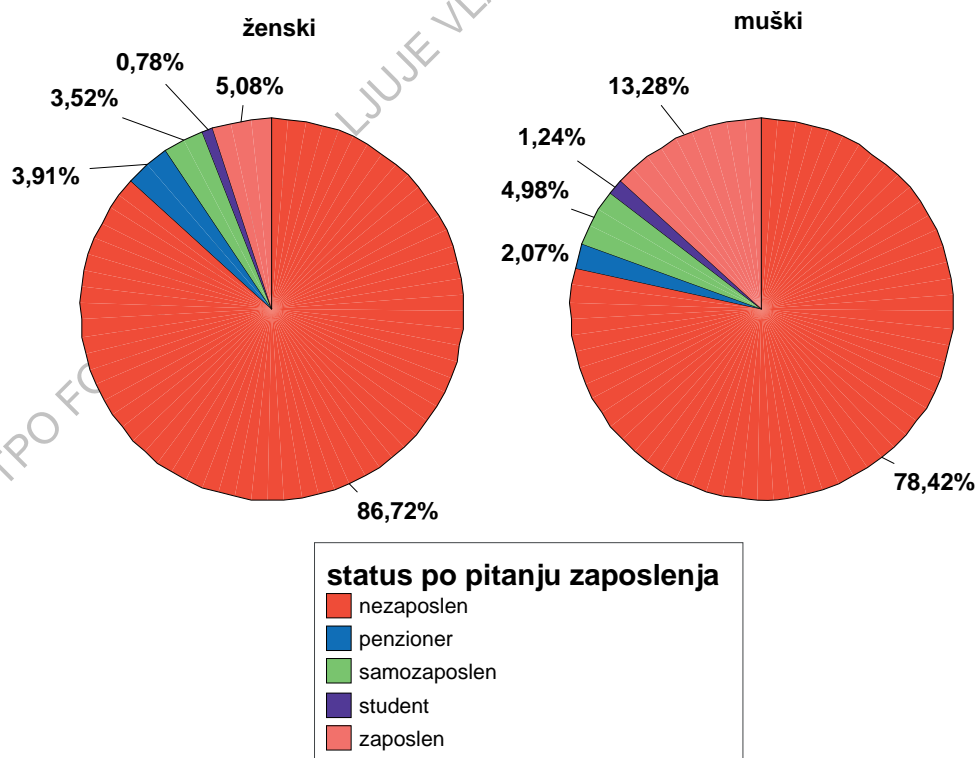

Slika 16. Pregled radnog statusa prema stručnoj spreml.

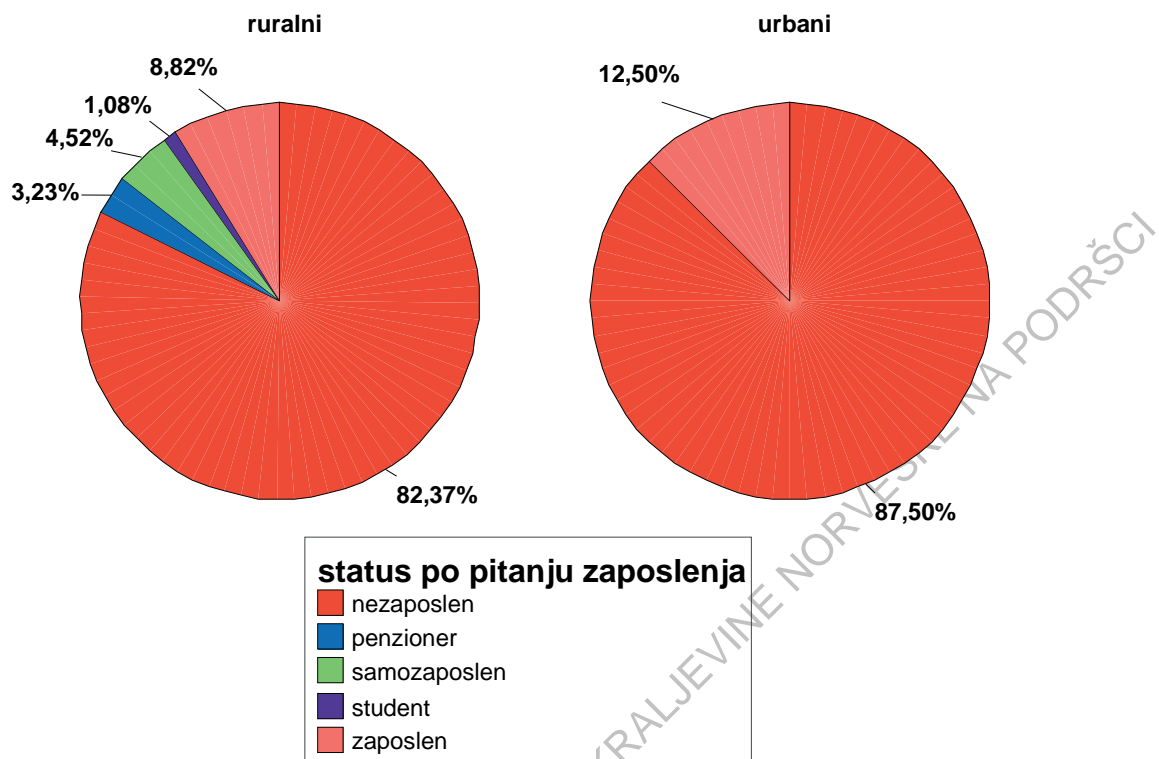
Teorijski radno sposobnih ispitanika (raspon dobi od 18 do 65 godina starosti) je 497, od čega 256 žena (51,5%) i 241 muškarac (48,5%). Isključeni su ispitanici koji još pohađaju srednju školu.

Slika 17. Pregled stručne spreme prema spolu.

Slika 18. Pregled radnog statusa prema spolu.

Slika 19. Pregled radnog statusa prema tipu naselja.

Registrovanih na birou za zapošljavanje je 319 odnosno 64,2%.

Tabela 9. Registrovanje na birou za zapošljavanje prema spolu i stručnoj spremi.

Spol ispitanika	Registrovanost na birou	Stručna sprema						Ukupno
		Nesvršena osnovna	Osnovna škola	Srednja škola	Student	Visoka stručna sprema	Viša stručna sprema	
Ženski	da	0	82	71	0	2	1	156
	ne	1	58	34	4	2	1	100
	Ukupno	1	140	105	4	4	2	256
Muški	da	0	80	83	0	0	0	163
	ne	0	30	43	4	0	1	78
	Ukupno	0	110	126	4	0	1	241

41 ispitanik, odnosno 8,2% ovog starosnog raspona nije zdravstveno osiguran.

Sljedeće tabele daju pregled statusa radno sposobnih ispitanika u području Kozarca prema stručnoj spremi i spolu, te prema tipu naselja (ruralno ili urbano) u kojem žive.

Tabela 10. Status po pitanju zaposlenja prema spolu i stručnoj spremi ispitanika.

Spol ispitanika	Stručna sprema	Status po pitanju zaposlenja					Total
		nezaposlen	penzioner	samozaposlen	student	zaposlen	
Ženski	Osnovna škola	127	8	6	0	1	142
	Srednja škola	89	1	3	0	10	103
	Student	2	0	0	2	0	4
	Viša stručna sprema	1	0	0	0	1	2
	Visoka stručna sprema	3	0	0	0	1	4
	Bez škole	0	1	0	0	0	1
	Total		222	10	9	2	13
Muški	Osnovna škola	95	4	7	0	4	110
	Srednja škola	93	1	5	0	27	126
	Student	1	0	0	3	0	4
	Viša stručna sprema	0	0	0	0	1	1
	Visoka stručna sprema	0	0	0	0	0	0
	Bez škole	0	0	0	0	0	0
	Total		189	5	12	3	32

Vidljiv je vrlo visok stepen nezaposlenosti kako kod muških tako i kod ženskih ispitanika.

Tabela 11. gore ukazuje ukazuje na visoku stopu nezaposlenosti kod oba spola, pri čemu, premda se čini da je nezaposlenost veća u urbanoj sredini, podatke treba interpretirati sa rezervom budući da je broj ispitanika iz ruralnog područja (N=465) znatno veći od broja ispitanika iz urbanog područja (N=32). Primjetno je da i u samom Kozarcu i u okolnim selima dominiraju povratnici sa osnovnom školom i srednjom stručnom spremom.

Tabela 11. Pregled statusa po pitanju zaposlenja prema spolu i stručnoj spremi ispitanika u ruralnim i urbanim sredinama.

Tip naselja	Spol	Stručna sprema	Status po pitanju zaposlenja					Total
			nezaposlen	penzioner	samozaposlen	student	zaposlen	
Ruralno	Ženski	Osnovna škola	123	8	6	0	1	138
		Srednja škola	76	1	3	0	10	90
		Student	2	0	0	2	0	4
		Visa stručna sprema	1	0	0	0	1	2
		Visoka stručna sprema	3	0	0	0	1	4
		Bez škole	0	1	0	0	0	1
		Total	205	10	9	2	13	239
	Muški	Osnovna škola	92	4	7	0	4	107
		Srednja škola	85	1	5	0	23	114
		Student	1	0	0	3	0	4
		Visa stručna sprema	0	0	0	0	1	1
		Visoka stručna sprema	0	0	0	0	0	0
		Bez škole	0	0	0	0	0	0
Total		178	5	12	3	28	226	
Urbano	Ženski	Osnovna škola	4	0	0	0	0	4
		Srednja škola	13	0	0	0	0	13
		Student	0	0	0	0	0	0
		Visa stručna sprema	0	0	0	0	0	0
		Visoka stručna sprema	0	0	0	0	0	0
		Bez škole	0	0	0	0	0	0
		Total	17	0	0	0	0	17
	Muški	Osnovna škola	3	0	0	0	0	3
		Srednja škola	8	0	0	0	4	12
		Student	0	0	0	0	0	0
		Visa stručna sprema	0	0	0	0	0	0
		Visoka stručna sprema	0	0	0	0	0	0
		Bez škole	0	0	0	0	0	0
Total		11	0	0	0	4	15	

Kvalitativna analiza

Većina ključnih ispitanika/ispitanica (73% žena i 27% muškaraca) u Kozarcu navodi kako je najveći problem povratnika prevashodno nezaposlenost ($f=183$), a zatim finansijska nesigurnost ($f=40$), nebriga vlasti, loše riješena infrastruktura i/ili nesanirani stambeni objekti te neregulisano zdravstveno osiguranje (u rasponu od 8 do 14). Navedeni problemi se po procjeni ispitanika/ispitanica najviše odražavaju na odnose u porodici i mentalno zdravlje. Na pitanje kakav oblik pomoći bi im bio najpotrebniji navode finansijsku pomoć ($f=182$), pomoć u pronalaženju posla ($f=84$), pravnu i medicinsku pomoć ($f=97$; $f=90$), te pomoć u rješavanju stambenog pitanja ($f=22$). Izlaz vide u sopstvenom zapošljavanju ili zapošljavanju nekog od članova porodice ($f=104$), promjeni vlasti i/ili politike djelovanja ($f=69$), pomoći od vladinih institucija ili nevladinih organizacija ($f=30$), te ulaganju vlasti u razvoj privrede i poljoprivrede i napuštanju zemlje ($f=5$; $f=6$).

Kada su u pitanju problemi povratnica, odnosno po čemu se oni razlikuju od problema žena prije rata, većina ispitanika/ispitanica je istakla da je nezaposlenost najveći problem sa kojim se žene sada suočavaju ($f=70$), a slijede je ekonomska ovisnost, veća odgovornost žena i lošije ekonomski i pravno uređena zemlja (u rasponu od 7 do 20).

Neki od komentara koji adekvatno ilustruju stavove ispitanika/ispitanica vezano za položaj povratnica u društvu su:

- *Žene su bile aktivne, a sada samo hodaju i gledaju serije.*
- *Žene imaju manju mogućnost stalnog zaposlenja, a često su žrtve nasilja u porodici i na poslu.*
- *Žene su sada finansijski zavisne od drugih.*

Većina ispitanika/ispitanica ima pozitivna ili neutralna iskustva kada je u pitanju stav ljudi u lokalnoj zajednici prema njima, sa izuzetkom petnaest ispitanika koji su se osjećali diskriminiranim (po pitanju zapošljavanja i sanacije stambenih objekata i infrastrukture) na nacionalnoj osnovi. Većina ispitanika/ispitanica takođe smatra da bi strukture vlasti, kako u lokalnoj tako i u široj zajednici, trebale pomoći povratnicima da se zaposle, putem podsticanja razvoja privrede i otvaranjem novih radnih mjesta ($f=109$), pokazivanjem većeg interesa za probleme povratničke populacije ($f=77$), izgradnjom infrastrukture ($f=60$), promjenom politike djelovanja ($f=53$), podsticanjem poljoprivredne proizvodnje, regulisanjem zdravstvenog osiguranja i uključivanjem povratnika u strukture vlasti (u rasponu od 1 do 32).

Bilo kakva vrsta edukacije smatra se korisnom ukoliko povećava mogućnost dobijanja zaposlenja ($f=113$), kao i bilo koja vrsta zanata ($f=30$), a kao korisni navedeni su i kursevi informatike ($f=16$), strani jezici ($f=8$), povrtlarstvo/zdrava hrana ($f=9$), kućna radinost/šivenje/krojenje ($f=15$), obuka za rad na poljoprivrednim mašinama ($f=5$). Stečena znanja i vještine povratnici/povratnice bi koristili da materijalno obezbijede svoju porodicu ($f=69$) te da budu od koristi svojoj zajednici ($f=27$).

Neki od komentara koji adekvatno ilustruju stavove ispitanika/ispitanica vezano njihovu percepciju položaja povratnika/povratnica u društvu su:

- *Prije rata je teško bilo naći baš tako ugroženu porodicu, a sada smo svi socijalni slučaj.*
- *Ne živimo, samo se borimo da preživimo.*
- *Ljudi trebaju izaći na teren, vidjeti nas, da se vidi od čega i kako ovaj narod – povratnička populacija, živi.*
- *Sve je to korisno, edukacije, ali gdje ću ja to pokazati, imam ja i volju i želju, ali gdje pokazati?*
- *Odbačeni smo i od Boga i naroda.*
- *Povratnik sam, pa naravno da nemam nikakva prava. (4X)*
- *Odje živi onaj ko mora, da imam đe i ja bih otišao.*
- *Zainteresuju se za nas tek pred izbore.*
- *Od povratka niko 12 godina nije došao da nas upita, a kamoli da pomogne povratnike.*
- *Da prestane sve ovo više, da se ne dijelimo na ove i one.*
- *Poduzimajte nešto dok još ima vremena, ode nam omladina!*
- *Izlaz je u tome da nas puste iz tora.*

Po završetku intervjua većina ispitanika/ispitanica imala je dodatni komentar vezano za svoje potrebe, pa je tako još jednom istaknuta neophodnost promjene vlasti i/ ili politike djelovanja (f=72), zatim da se veća pažnja posveti povratnicima/povratnicama (f=70) i obezbijedi pomoć u vidu poljoprivrednih mašina ili kredita za nabavku mašina (f=45). Pored navedenog, istaknuta je potreba za zapošljavanjem povratnika, posvećivanjem veće pažnje mladima u cilju sprečavanja odlaska, popravljjanje infrastrukture i pomoć u pokretanju sopstvenog obrta (u rasponu od 15 do 25). Preko 30 ispitanika/ispitanica je u stanju socijalne potrebe.

SANSKI MOST

Kvantitativna analiza

Domaćinstva obuhvaćena anketom

Broj domaćinstava obuhvaćenih anketom na području Sanskog Mosta, u 15 naselja, je 164. Od toga Srbi čine 77,4%, a Hrvati 22% ispitanika. Domaćinstva broje do jedanaest članova, najviše ih ima četvoročlanih (aritmetička sredina $M = 3,21$; $SD = 1,65$).

Tabela 12. Veličina domaćinstava obuhvaćenih anketom.

Broj članova domaćinstva	Postotak
1	11,6
2	29,9
3	21,3
4	14,6
5	12,8
6	7,3
7	1,8
11	0,6

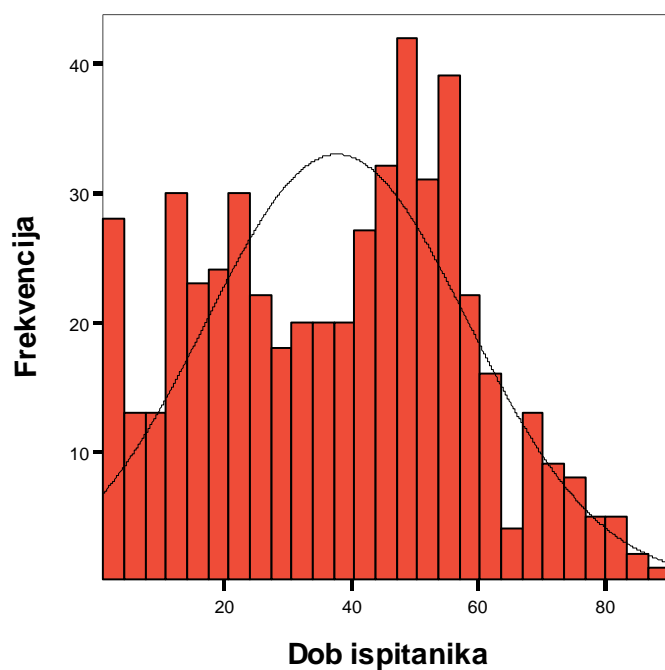
U 81% domaćinstava nezaposlenost se navodi kao ključni problem povratnika. Jedini drugi problem koji ispitanici navode je težak rad (obično fizički). 90% ispitanih tvrdi da ti problemi nisu isti kao oni prijeratni. Gotovo sva domaćinstva obuhvaćena anketom imaju sprovedene električne i vodovodne instalacije, uz pojedine izuzetke koji se snabdijevaju vodom van vodovodne mreže. 47% domaćinstava ima lično putničko vozilo. 42% anketiranih domaćinstava obrađuje zemlju. 53% domaćinstava drži stoku. Anketa je obuhvatila veći broj perifernih naselja tako da se kod mnogih ispitanika javlja problem lakše dostupnosti škole, bogomolje, te autobuske stanice, a naročito zdravstvenih ustanova. Kao glavni izvor prihoda u domaćinstvu navode se zemljoradnja (preko trećine domaćinstava) u kojoj uglavnom učestvuju cijele porodice, penzije za oko šestine domaćinstava i plata/plate za oko 14% domaćinstava. Mnoga domaćinstva žive od sezonskog rada i različitih oblika pomoći. Kada je u pitanju percepcija povratnika o odnosu ljudi u zajednici prema njima nakon rata, velika većina doživljava da su prijateljski dočekani. 86% ispitanika doživljava se kao punopravan član zajednice, ali čak 24% ispitanih smatra da im nisu lako dostupne relevantne informacije.

Anketom su prikupljeni podaci o 516 povratnika u pomenutih 164 domaćinstva: 264 žene (51.2%) i 252 muškarca (48.8%).

Tabela 13. Broj stanovnika pokrivenih anketom prema naseljima.

Naselje	Broj stanovnika pokrivenih anketom
Batkovići	13
Brajića Tavan	2
Brdari	12
Carić Sokak	4
D.Brdari	13
D.Krkojevci	2
Dabar	10
Dževar	18
G.Krkojevci	9
Husinovci	11
Ključka	6
Kruhari	26
L.Palanka	65
Lužani	4
Miljevci	1
Podlug	80
Podvidača	73
Poljak	27
Sanski Most	53
Sasina	5
Stara Rijeka	23
Stari Majdan	17
Suhača	5
Tašluk	3
Tomina	27
Zdena	7

74,2% ispitanih je zdravstveno osigurano. Dob ispitanika je prikazana na histogramu (slika 20) i pregled po spolovima (tabela 11). Kao što se vidi iz priloženih histograma, većina povratnika je u dobi između 40 i 60 godina, ali dosta je i onih mlađih od 30 godina tako da se može očekivati konstantno opterećenje na tržište rada od strane ove populacije.

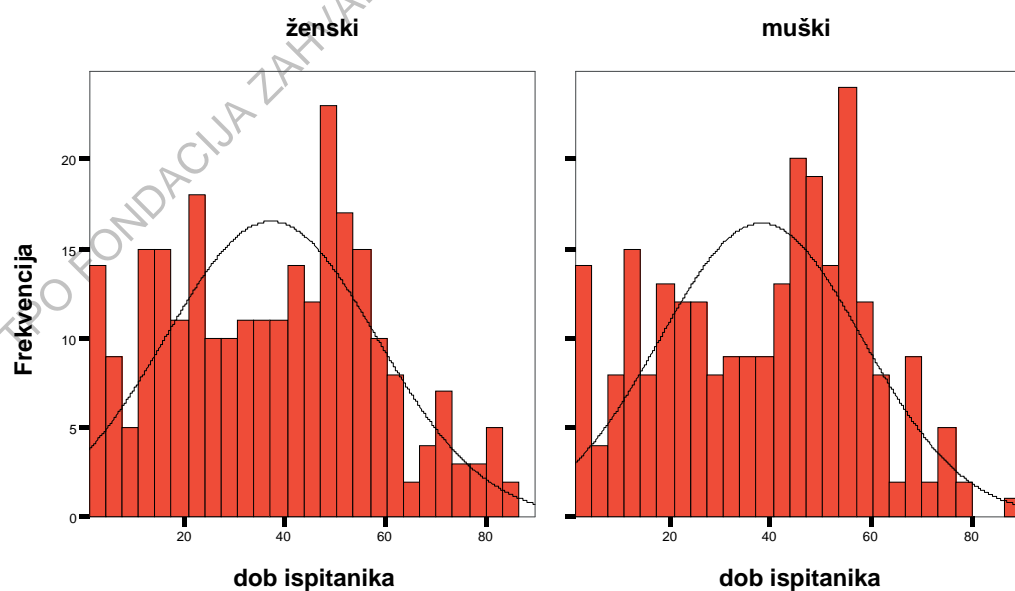

Slika 20. Uzrast članova domaćinstava obuhvaćenih anketom.

$N = 516$; $M = 37,74$; $SD = 20,6$

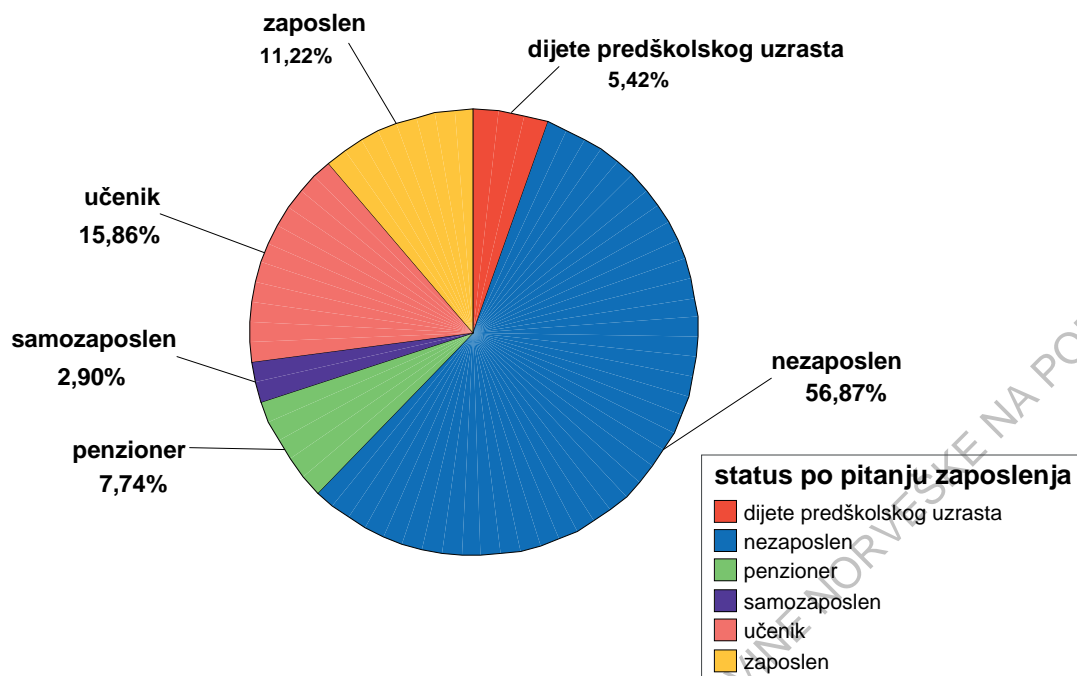
Tabela 14. Prosječan uzrast ispitanika s obzirom na spol.

Spol ispitanika	M	N	SD
Ženski	37,32	252	21,096
Muški	38,18	264	20,180
Ukupno	37,74	516	20,639

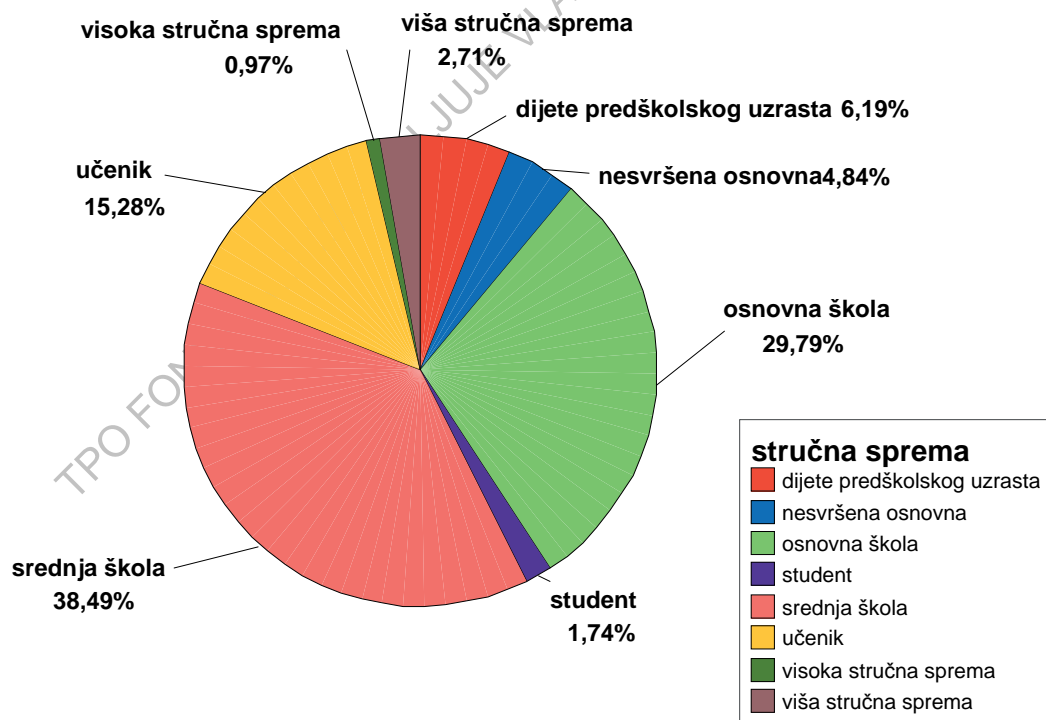

Slika 21. Uzrast ispitanika s obzirom na spol.

Status povratnika s obzirom na zaposlenje predstavljen je torta-dijagramom (slika 22.)

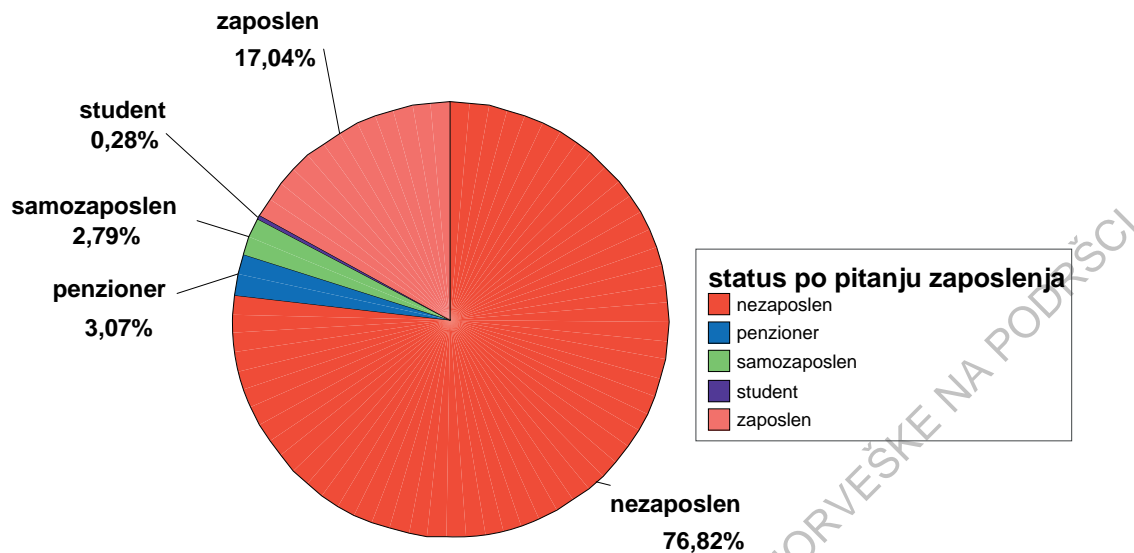

Slika 22. Radni status povratnika obuhvaćenih anketom.

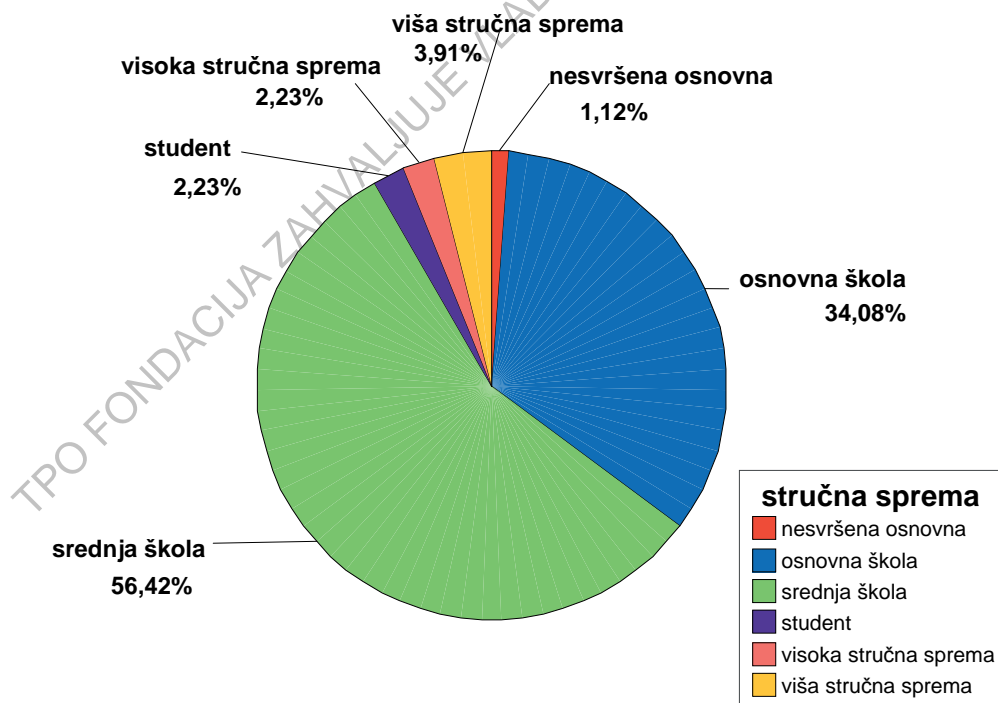

Slika 23. Stručna sprema povratnika obuhvaćenih anketom.

Radno sposobni povratnici u uzorku obuhvaćenom anketom

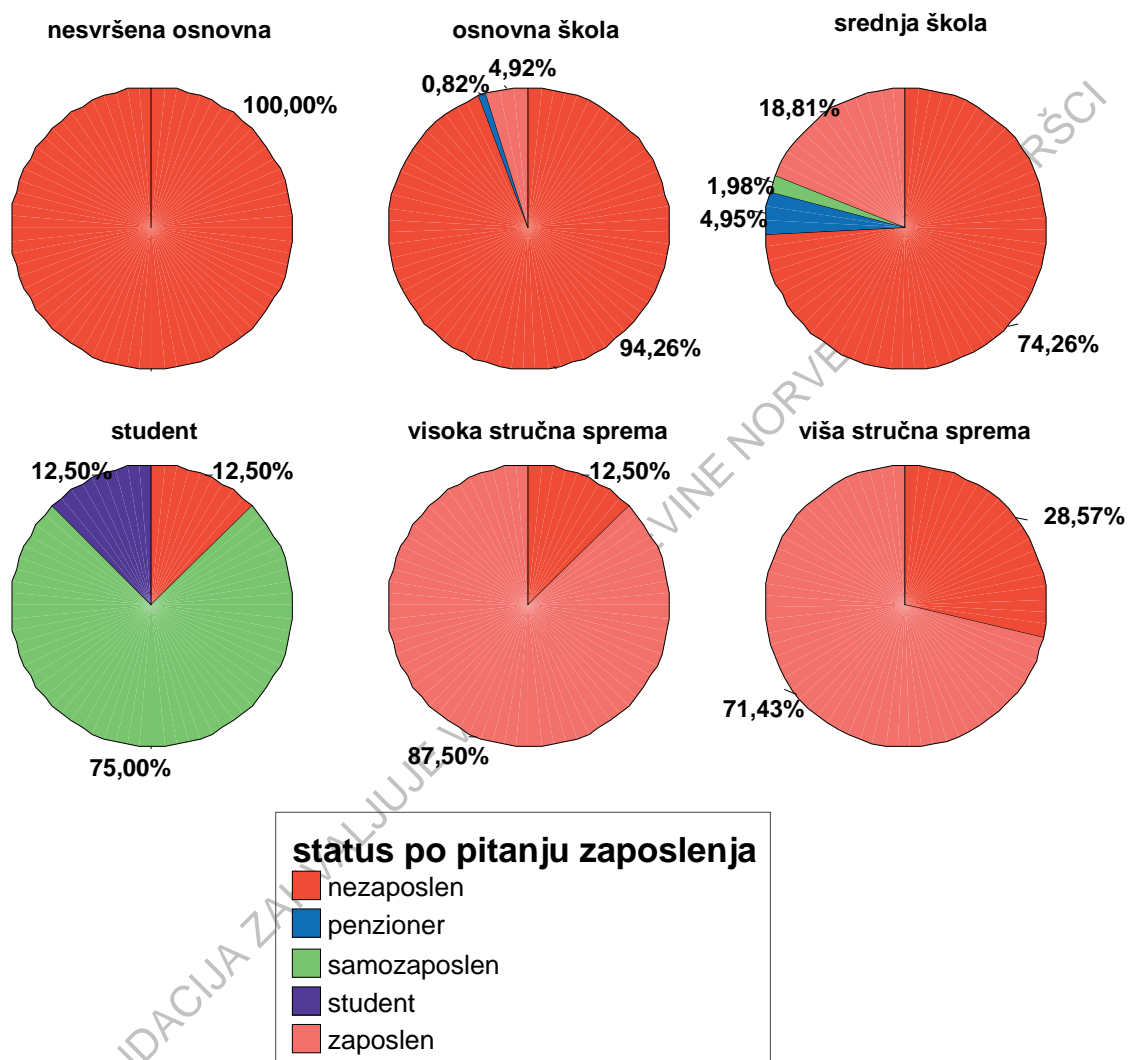

Slika 24. Radni status povratnika u rasponu 18-65 godina starosti obuhvaćenih anketom.

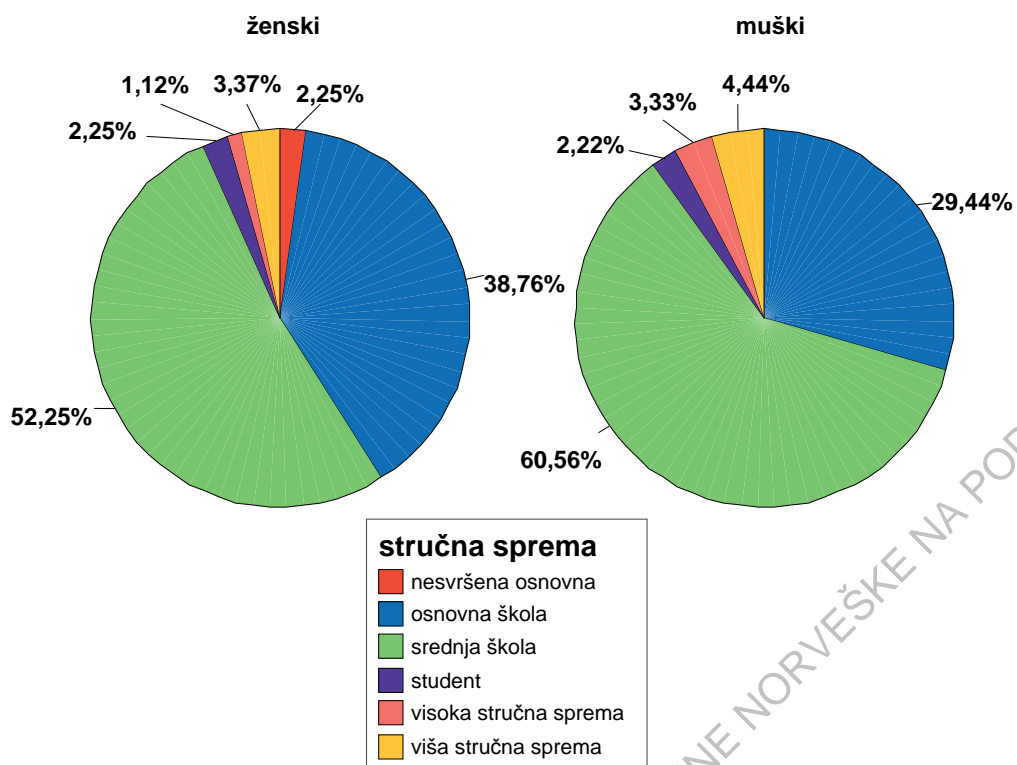

Slika 25. Stručna sprema povratnika u rasponu 18-65 godina starosti obuhvaćenih anketom.

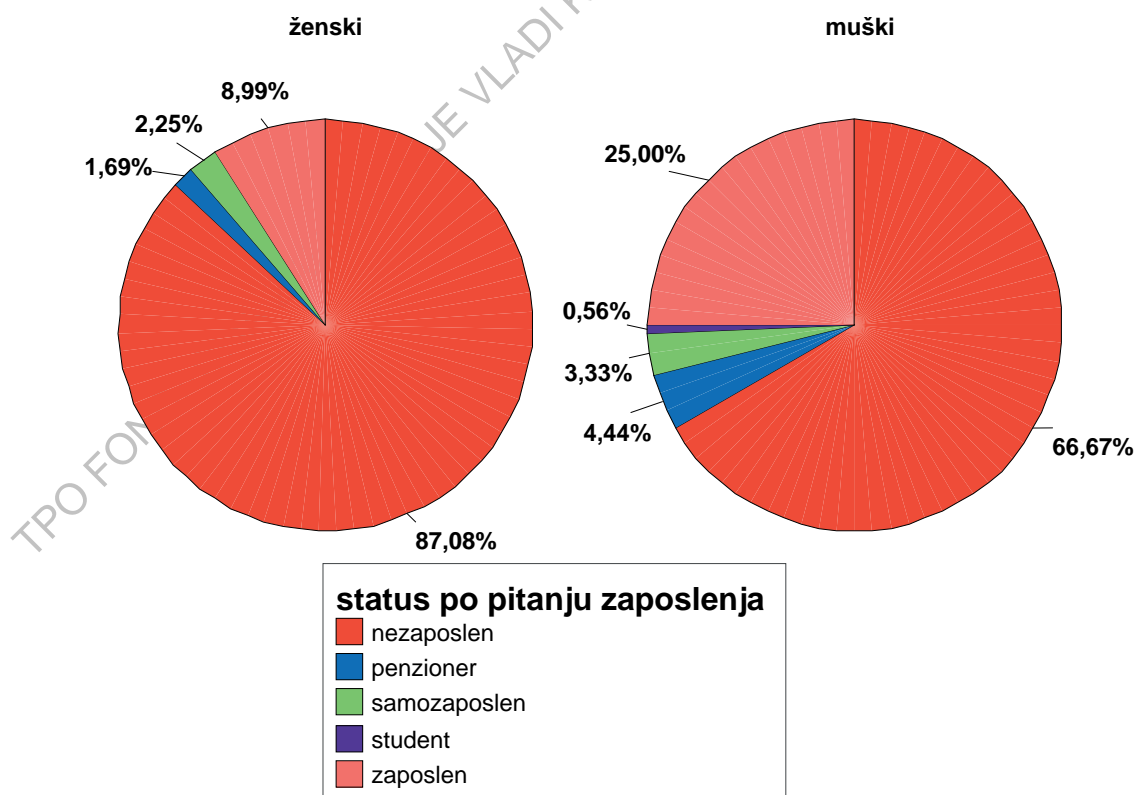
Teorijski radno sposobnih ispitanika (raspon dobi od 18 do 65 godina starosti) je 358, od čega 178 žena (49,7%) i 180 muškaraca (50,3%). Isključeni su ispitanici koji još pohađaju srednju školu.

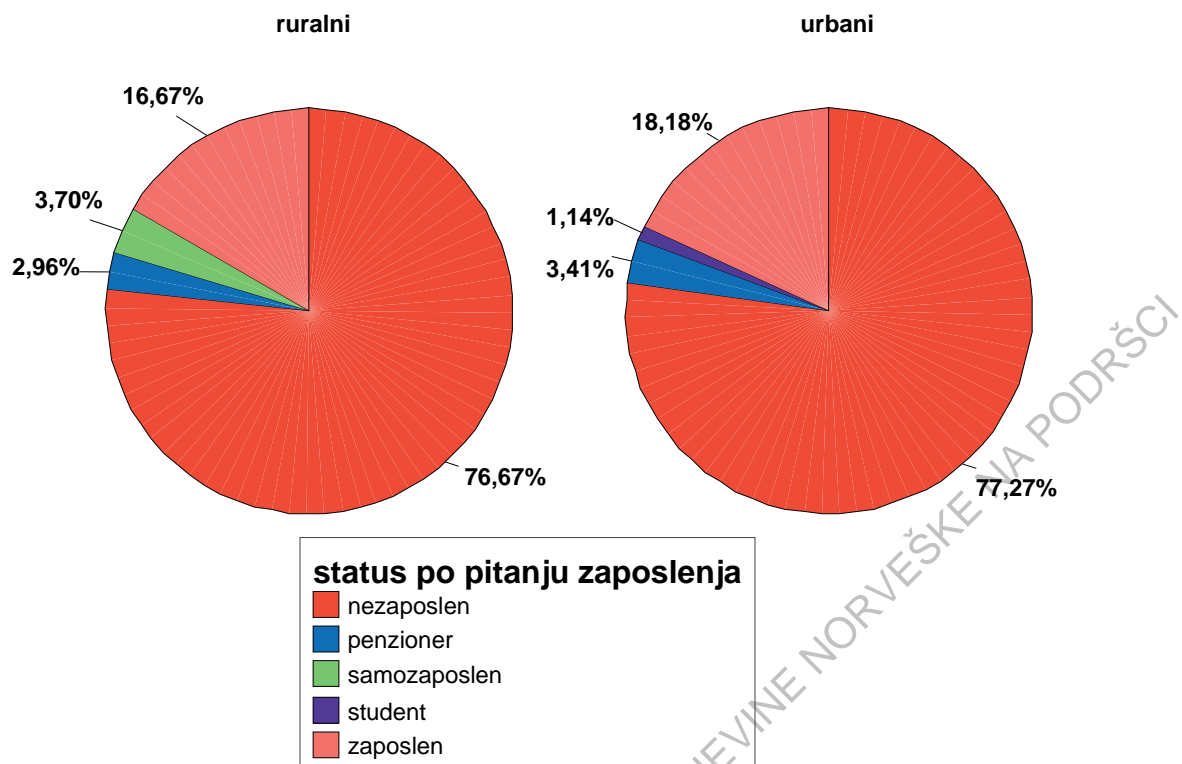
Slika 26. Pregled radnog statusa prema stručnoj spremini.

Slika 27. Pregled stručne spreme prema spolu.

Slika 28. Pregled radnog statusa prema spolu.

Slika 29. Pregled radnog statusa prema tipu naselja.

Registrovanih na birou za zapošljavanje je 143 odnosno 39,9%.

Tabela 15. Registrovanje na birou za zapošljavanje prema spolu i stručnoj spremi.

Spol ispitanika	Registrovanost na birou	Stručna sprema						Ukupno
		Nesvršena osnovna	Osnovna škola	Srednja škola	Student	Visoka stručna sprema	Viša stručna sprema	
Ženski	da	1	26	44	0	0	2	73
	ne	3	43	49	4	2	4	105
	Ukupno	4	69	93	4	2	6	178
Muški	da	0	25	44	0	0	1	70
	ne	0	28	65	4	6	7	110
	Ukupno	0	53	109	4	6	8	180

Prema rezultatima ankete, čak 30,2% ispitanika ovog starosnog raspona nije zdravstveno osigurano.

Sljedeće tabele daju pregled statusa radno sposobnih ispitanika u području Sanskog Mosta prema stručnoj spremi i spolu te prema tipu naselja (ruralno ili urbano) u kojem žive.

Tabela 16. Status po pitanju zaposlenja prema spolu i stručnoj spremi ispitanika.

Spol ispitanika	Stručna sprema	Status po pitanju zaposlenja					Total
		Nezaposlen	penzioner	samozaposlen	student	zaposlen	
Ženski	Osnovna škola	69	0	0	0	0	69
	Srednja škola	78	3	1	0	11	93
	Student	1	0	3	0	0	4
	Viša stručna sprema	2	0	0	0	4	6
	Visoka stručna sprema	1	0	0	0	1	2
	Bez škole	4	0	0	0	0	4
	Total		155	3	4	0	16
Muški	Osnovna škola	46	1	0	0	6	53
	Srednja škola	72	7	3	0	27	109
	Student	0	0	3	1	0	4
	Viša stručna sprema	2	0	0	0	6	8
	Visoka stručna sprema	0	0	0	0	6	6
	Bez škole	0	0	0	0	0	0
	Total		120	8	6	1	45

Uočljiv je vrlo visok stepen nezaposlenosti kako kod muških tako i kod ženskih ispitanika.

Tabela 17. a) Pregled statusa po pitanju zaposlenja prema spolu i stručnoj spremi ispitanika u ruralnim sredinama.

Tip naselja	Spol	Stručna sprema	Status po pitanju zaposlenja					Total
			nezaposlen	penzioner	samozaposlen	student	zaposlen	
Ruralno	Ženski	Osnovna škola	56	0	0	0	0	56
		Srednja škola	49	1	1	0	7	58
		Student	1	0	3	0	0	4
		Visa stručna sprema	1	0	0	0	2	3
		Visoka stručna sprema	0	0	0	0	1	1
		Bez škole	4	0	0	0	0	4
		Total		111	1	4	0	10
	Muški	Osnovna škola	41	1	0	0	6	48
		Srednja škola	54	6	3	0	19	82
		Student	0	0	3	0	0	3
		Visa stručna sprema	1	0	0	0	4	5
		Visoka stručna sprema	0	0	0	0	6	6
		Bez škole	0	0	0	0	0	0
		Total		96	7	6	0	35

Tabela 17.b) Pregled statusa po pitanju zaposlenja prema spolu i stručnoj spremi ispitanika u urbanim sredinama.

Tip naselja	Spol	Stručna sprema	Status po pitanju zaposlenja					Total
			nezaposlen	penzioner	samozaposlen	student	zaposlen	
Urbano	Ženski	Osnovna škola	13	0	0	0	0	13
		Srednja škola	29	2	0	0	4	35
		Student	0	0	0	0	0	0
		Visa stručna sprema	1	0	0	0	2	3
		Visoka stručna sprema	1	0	0	0	0	1
		Bez škole	0	0	0	0	0	0
		Total	44	2	0	0	6	52
	Muški	Osnovna škola	5	0	0	0	0	5
		Srednja škola	18	1	0	0	8	27
		Student	0	0	0	1	0	1
		Visa stručna sprema	1	0	0	0	2	3
		Visoka stručna sprema	0	0	0	0	0	0
		Bez škole	0	0	0	0	0	0
		Total	24	1	0	1	10	36

Tabela 17. gore ukazuje na visoku stopu nezaposlenosti kod oba spola, pri čemu, premda se čini da je nezaposlenost veća u urbanoj sredini, podatke, slično kao i u Kozarcu, treba interpretirati sa rezervom, budući da je broj ispitanika iz ruralnog područja (N=270) znatno veći od broja ispitanika iz urbanog područja (N=88). Slično, primjetno je i da i u samom Sanskom Mostu i u okolnim selima dominiraju povratnici sa osnovnom školom i srednjom stručnom spremom.

Kvalitativna analiza

Većina ključnih ispitanika/ispitanica (76% žena i 24% muškaraca) u opštini Sanski Most navodi kako je najveći problem povratnika/povratnica prevashodno nezaposlenost (f=128), a zatim finansijska nesigurnost (f=23), nebriga vlasti, loše riješena infrastruktura i/ili nesanirani stambeni objekti, te neregulisano zdravstveno osiguranje, odlazak omladine i sopstvena ljenost (u rasponu od 4 do 18). Navedeni problemi se po procjeni ispitanika/ispitanica najviše odražavaju na odnose u porodici (f=12), mentalno i fizičko zdravlje (f=11; f=14), te otežavaju održiv povratak (f=8). Na pitanje kakav oblik pomoći bi im bio najpotrebniji navode kao značajne: finansijsku pomoć (f=122), pravnu i medicinsku pomoć (f=13; f=31), pomoć u alatkama ili stoci (f=11), te pomoć u pronalaženju posla, regulisanju zdravstvenog osiguranja, regulisanju/dopuni radnog staža i sanaciji stambenih objekata (u rasponu od 5 do 8). Osam ispitanika je navelo da im nije potrebna nikakva vrsta pomoći. Povratnici/povratnice izlaz prevashodno vide u sopstvenom zapošljavanju ili zapošljavanju nekog od članova porodice (f=105), ulaganju vlasti u privredu i poljoprivredu (f=21), doniranju poljoprivrednih alata i stoke ili kreditiranju za njihovu nabavku (f=12), te promjeni vlasti i/ili politike djelovanja, regulisanju zdravstvenog osiguranja, pomoći od vladinih institucija ili nevladinih organizacija, uvođenju bezviznog režima (u rasponu od 4 do 6). Dvadeset i dva ispitanika/ispitanice ne vide izlaz iz situacije u kojoj se nalaze.

Kada su u pitanju problemi povratnica, odnosno po čemu se oni razlikuju od problema žena prije rata, većina ispitanika/ispitanica je istakla da je nezaposlenost najveći problem sa kojim se žene sada suočavaju (f=76), a slijede je ekonomska nesituiranost (f=22), neregulisano zdravstveno osiguranje (f=20), te obavljenje težih poslova, nedovoljno izlaženje iz kuće i raspadnute porodice (u rasponu od 3 do 9).

Neki od komentara koji adekvatno ilustruju stavove ispitanika/ispitanica vezano za položaj povratnica u društvu su:

- *Teško mi je što sam sama, moram biti i muško i žensko u kući, sav je teret na meni.*
- *Posla nema za muškarce, a kamoli za žene.*
- *Ovdje je prije rata radilo 400 žena, sad bi odmah sve došle da se opet otvori firma Borac.*
- *Nekad su žene mogle birati hoće li raditi ili ostati kod kuće.*
- *Problem je u ženama, nisu se emancipirale i ne izražavaju želju za promjenom.*

Većina ispitanika/ispitanica ima pozitivna ili neutralna iskustva kada je u pitanju stav ljudi u lokalnoj zajednici prema njima.

- *Ni moje sestre nisu prema meni kao žene muslimanke.*
- *Dobri smo, obilazimo se, ali svako se pozabavio svojom mukom.*
- *Oni nama baliraju sijeno, a mi njima drva.*
- *Kada daš prijateljstvo, onda ga i dobiješ.*

Izuzetak je nekolicina ispitanika koji su se osjećali diskriminiranim na nacionalnoj osnovi („*Napadali su me u početku, bio sam pretučen*“.) i to uglavnom od dijaspore koja dolazi tokom ljeta. Većina ispitanika/ispitanica takođe smatra da bi strukture vlasti, kako u lokalnoj tako i u široj zajednici, trebale pomoći povratnicima da se zaposle, putem podsticanja razvoja privrede i otvaranjem novih radnih mjesta (f=72), izgradnjom infrastrukture i uvođenjem autobuske linije (f=51), te pokazivanjem većeg interesa za probleme povratničke populacije, promjenom politike djelovanja, podsticanjem poljoprivredne proizvodnje i/ili obezbjeđivanjem alatki za rad, saniranjem stambenih objekata, školovanjem djece i omladine, obezbjeđivanjem pomoći u hrani, regulisanjem staža i zdravstvenog osiguranja (f u rasponu od 1 do 14).

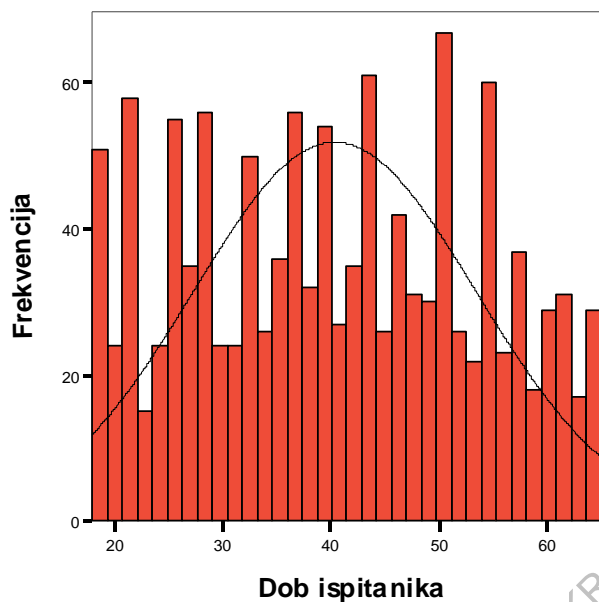
Bilo kakva vrsta edukacije smatra se korisnom ukoliko povećava mogućnost dobijanja zaposlenja (f=23), a kao korisni navedeni su i kursevi informatike (f=31), strani jezici (f=19), povrtlarstvo/stočarstvo/zdrava hrana (f=17), kućna radinost/šivenje/krojenje (f=15), te doškoloavanje, obuka za profesionalnog vozača, pčelarstvo, turizam (u rasponu od 1 do 4). Osam domaćinstava ima bolesnika u kući.

Neki od komentara koji adekvatno ilustruju stavove ispitanika/ispitanica vezano njihovu percepciju položaja povratnika/povratnica u društvu su:

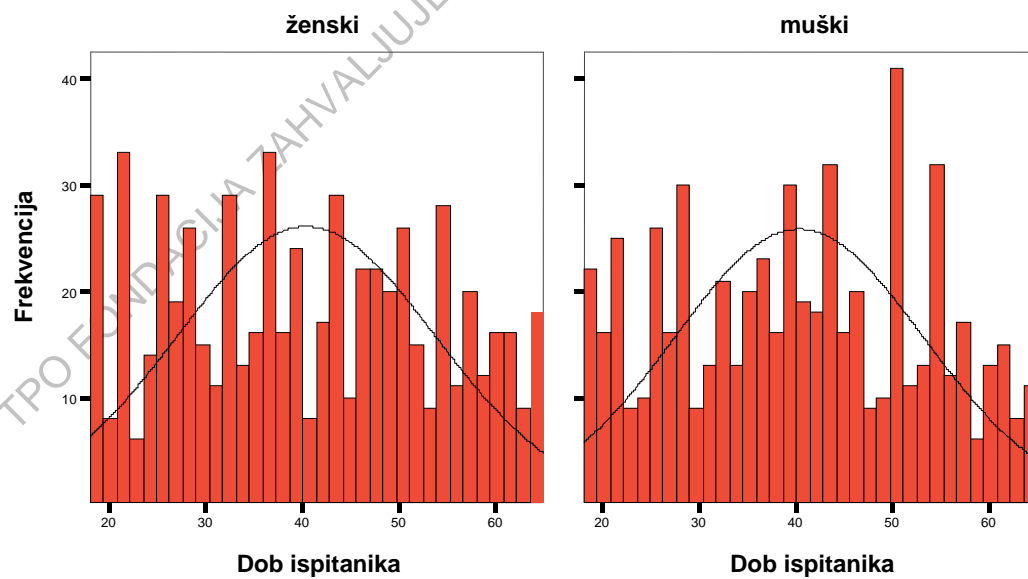
- *Ma samo neka imam mir, onda imam sve!*
- *Mogli bi nas malo više obilaziti (vlasti), da se uspostavi bolja komunikacija; pomoz mi malo a ja ću dalje sama, tako bih ja rekla.*
- *Nisam 100% ovdje, kad bih imao posao ili dobio podsticaj za samozapošljavanje odmah bih se vratio i svojim radom doprinijeo široj zajednici.*
- *Treba ljudima pomoći da se mogu nečim baviti.*
- *Mi smo se bili vratili, i onda smo ponovo morali napustiti kućui otići u NS jer nismo imali od čega da živimo.*
- *Što bih tražila pomoć od zajednice kad nas naši predstavnici pokradoše sve za sebe. Pomoć se nepravredno dijeli i zastupnici nas ne zastupaju. 8x*
- *Teško se zaposliti, a kad nema posla nema para, a onda niko nikom nije drag.*
- *Niko nas na obilazi i ne obavještava. 9x*
- *Za deset godina ovdje neće biti mladih ljudi ako se ovako nastavi sa nebrigom za povratnike.*
- *Moramo se viđati jedni sa drugima, različite religije, da više saznamo jedni o drugima.*

Pregledna analiza

Sljedeće tabele i grafikoni odnose se na ukupni uzorak obuhvaćen istraživanjem, u sva tri grada.

Slika 30. Dob ispitanika u ukupnom uzorku obuhvaćenom istraživanjem.

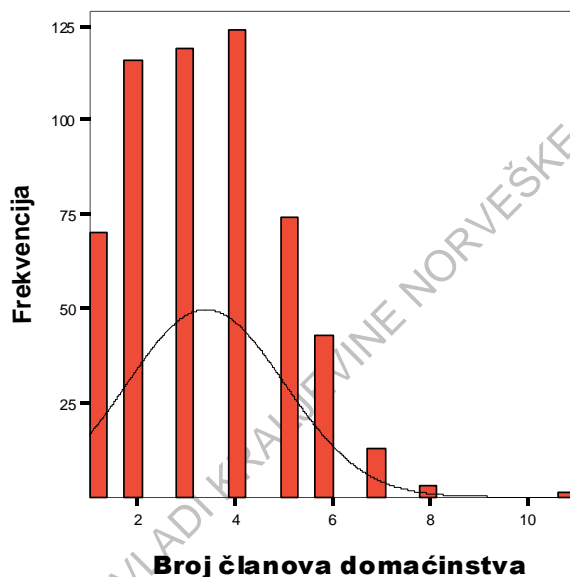
Slika 31. Dob ispitanika u ukupnom uzorku obuhvaćenom istraživanjem.

Tabela 18. Prosječna dob ispitanika u ukupnom uzorku, prema spolu.

Spol ispitanika	Broj	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
Ženski	629	40.41	13.301
Muški	602	40.34	12.839
Ukupno	1231	40.38	13.071

Tabela 19. Broj članova domaćinstava u ukupnom uzorku.

Veličina domaćinstva (broj članova)	Frekvencija
1	70
2	116
3	119
4	124
5	74
6	43
7	13
8	3
11	1
Ukupno	563

Slika 32. Broj članova domaćinstava u ukupnom uzorku.

Zbog uvriježene percepcije da osobe starije od 40 godina teže nalaze posao, uzorak je podijeljen na dva razreda s obzirom na tu dobnu granicu (≤ 40 , >40).

Tabela 20. Pregled statusa po pitanju zaposlenja s obzirom na spol ispitanika.

Spol ispitanika	Dobni razred	Status po pitanju zaposlenja					Total
		Nezaposlen	Penzioner	Samozaposlen	Student	Zaposlen	
Ženski	Do 40	272	0	15	7	27	321
	Preko 40	241	33	7	0	27	308
	Total	513	33	22	7	54	629
Muški	Do 40	209	0	23	9	58	299
	Preko 40	215	24	10	0	54	303
	Total	424	24	33	9	112	602

Kao što se vidi iz tabele 20, čini se da dobna granica od četrdeset godina starosti ne predstavlja značajan faktor u određenju radnog statusa.

Tabela 21. Pregled statusa ispitanika prema registrovanosti na birou, dobnom razredu, stručnoj spremi i spolu.

Registrovan na birou	Dobni razred	Stručna sprema	Spol ispitanika		Total
			Ženski	Muški	
Da	Do 40	Osnovna škola	87	76	163
		Srednja škola	101	91	192
		Student	2	1	3
		Viša stručna sprema	2	0	2
		Visoka stručna sprema	3	0	3
		Bez škole	1	0	1
		Ukupno	196	168	364
	Preko 40	Osnovna škola	66	67	133
		Srednja škola	58	92	150
		Student	0	0	0
		Viša stručna sprema	2	3	5
		Visoka stručna sprema	1	1	2
		Bez škole	3	1	4
		Ukupno	130	164	294
Ne	Do 40	Osnovna škola	47	27	74
		Srednja škola	59	86	145
		Student	13	11	24
		Viša stručna sprema	2	3	5
		Visoka stručna sprema	2	3	5
		Bez škole	2	1	3
		Ukupno	125	131	256
	Preko 40	Osnovna škola	90	47	137
		Srednja škola	63	74	137
		Student	0	0	0
		Viša stručna sprema	8	10	18
		Visoka stručna sprema	3	6	9
		Bez škole	14	2	16
		Ukupno	178	139	317

S obzirom na navedene metodološke zadržke, nisu provedeni nikakvi inferencijalni statistički postupci nad podacima prikazanim u tabeli 21, ali se može naslutiti da razlike u spolu ne igraju značajnu ulogu u posmatranim varijablama.

Tabela 22. a) Pregled statusa po pitanju zaposlenja ispitanika s obzirom na dobni razred, tip naselja, spol i stručnu spremu - do 40 god.

Dobni razred	Tip naselja	Spol ispitanika	Stručna sprema	Status po pitanju zaposlenja					Ukupno
				nezaposlen	penzioner	samozaposlen	student	zaposlen	
Do 40	Ruralni	Ženski	Osnovna škola	96	0	4	0	1	101
			Srednja škola	78	0	4	0	12	94
			Student	3	0	3	2	0	8
			Viša stručna sprema	1	0	0	0	1	2
			Visoka stručna sprema	3	0	0	0	1	4
			Bez škole	1	0	0	0	0	1
			Ukupno	182	0	11	2	15	210
		Muški	Osnovna škola	67	0	4	0	4	75
			Srednja škola	78	0	8	0	24	110
			Student	1	0	3	3	0	7
			Viša stručna sprema	0	0	0	0	3	3
			Visoka stručna sprema	0	0	0	0	2	2
			Bez škole	0	0	0	0	0	0
	Ukupno	146	0	15	3	33	197		
	Urbani	Ženski	Osnovna škola	33	0	0	0	0	33
			Srednja škola	51	0	4	1	10	66
			Student	2	0	0	4	1	7
			Viša stručna sprema	1	0	0	0	1	2
			Visoka stručna sprema	1	0	0	0	0	1
			Bez škole	2	0	0	0	0	2
			Ukupno	90	0	4	5	12	111
Muški		Osnovna škola	25	0	1	0	2	28	
		Srednja škola	37	0	7	1	22	67	
		Student	0	0	0	5	0	5	
		Viša stručna sprema	0	0	0	0	0	0	
		Visoka stručna sprema	0	0	0	0	1	1	
		Bez škole	1	0	0	0	0	1	
		Ukupno	63	0	8	6	25	102	

Tabela 22. b) Pregled statusa po pitanju zaposlenja ispitanika s obzirom na dobni razred, tip naselja, spol i stručnu spremu – preko 40 god.

Dobni razred	Tip naselja	Spol ispitanika	Stručna sprema	Status po pitanju zaposlenja					Ukupno
				nezaposlen	penzioner	samozaposlen	student	zaposlen	
Preko 40	Ruralni		Osnovna škola	83	8	2	0	0	93
			Srednja škola	47	2	0	0	5	54
			Student	0	0	0	0	0	0
			Viša stručna sprema	1	0	0	0	2	3
			Visoka stručna sprema	0	0	0	0	1	1
			Bez škole	3	1	0	0	0	4
			Ukupno	134	11	2	0	8	155
		Muški	Osnovna škola	66	5	3	0	6	80
			Srednja škola	61	7	0	0	18	86
			Student	0	0	0	0	0	0
			Viša stručna sprema	1	0	0	0	2	3
			Visoka stručna sprema	0	0	0	0	4	4
			Bez škole	0	0	0	0	0	0
	Ukupno	128	12	3	0	30	173		
	Urbani	Ženski	Osnovna škola	50	9	3	0	1	63
			Srednja škola	45	10	2	0	10	67
			Student	0	0	0	0	0	0
			Viša stručna sprema	1	0	0	0	6	7
			Visoka stručna sprema	1	0	0	0	2	3
			Bez škole	10	3	0	0	0	13
			Ukupno	107	22	5	0	19	153
Muški		Osnovna škola	30	1	2	0	1	34	
		Srednja škola	49	10	5	0	16	80	
		Student	0	0	0	0	0	0	
		Viša stručna sprema	3	1	0	0	6	10	
		Visoka stručna sprema	2	0	0	0	1	3	
		Bez škole	3	0	0	0	0	3	
		Ukupno	87	12	7	0	24	130	

Možda najzanimljiviji zaključak koji se može izvesti iz podataka aranžiranih u tabeli 22 jeste taj da povratnice nisu načelno brojnije među nezaposlenima u poređenju s muškarcima. Međutim, *među onima koji rade je otprilike dvostruko više muškaraca nego žena*. Razlozi za to mogu se tražiti u prirodi poslova, ali možda i u kulturnim obrascima, pa i svojevrsnoj socijalnoj isključenosti.

Zaključci i preporuke

Nakon rata 1992-1995, Bosna i Hercegovina je prolazila kroz trusan tranzicijski period, čije su neke od značajki bile ovisnost o humanitarnoj pomoći i povećanje stope nezaposlenosti. Promjena fokusa sa humanitarne na razvojnu pomoć sadrži inherentne teškoće i zahtijeva potpunu promjenu svijesti na svim nivoima vlasti i u opštoj populaciji, pa razvojni projekti i dalje imaju primjesu humanitarnih projekata, koji kao takvi nemaju samoodrživost. Sa druge strane, izbjeglice i raseljene osobe su iskusili najveći relativni porast u stopi nezaposlenosti, pri čemu su žene njihova najugroženija podkategorija.

Istraživanje je rađeno u periodu u juli-avgust 2009, na tri područja sa visokom stopom povrata (Bijeljina/Janja, Kozarac i Sanski Most) na uzorku od 566 domaćinstava, odnosno, 1909 ljudi. Budući da je uzorak dobijen u tri grada, a da u BiH još uvijek nije sproveden popis stanovništva, nije moguće izvršiti generalizaciju zaključaka na manje ili veće regionalne cjeline, pa je shodno tome dolaženje do jasnije slike o kontekstu u kojem se nalaze povratnici u pogledu zaposlenja, zdravstvenog osiguranja itd, vrlo otežano. No nezaposlenost i za nezaposlenost vezane teškoće u socio-ekonomskom statusu povratnica percipiraju se kao primarni problemi ove populacije.

Pored ove dvije teme koje su se pokazale najznačajnijim na sve tri lokacije, istaknut je i problem neuvezanog radnog staža, odnosno penzionog osiguranja i zdravstvenog osiguranja, te značaj organizovanja programa edukacije. Svaki oblik edukacije percipiran je od strane povratnika/povratnica vrlo značajnim, ukoliko vodi ka njihovom zapošljavanju/samozapošljavanju koje im pak omogućava ekonomsku neovisnost i sigurnost, čiji je nedostatak identificiran kao najveći problem. Struktura porodica se u periodu od rata značajno promijenila te se može zaključiti da žene nose srazmjerno veće opterećenje u smislu skrbi za ukućane i domaćinstva. Premda značajan broj povratnica nije radio prije rata (živjele su ili od suprugove plate ili plate roditelja), a uzevši u obzir da se položaj žena u patrijarhalnom BiH društvu koje nikada nije podržavalo veći društveni angažman žena, pogoršao, zapanjujući su podaci koliko žena smatra da je nezaposlenost njihov najveći problem i iskazuje veliku želju za dodatnom kvalifikacijom ili prekvalifikacijom koja bi im "povećala vrijednost" na tržištu rada.

Interesantno je da se većina povratnika/povratnica ne osjeća ni na koji način ugroženim s obzirom na povratak u kraj u kojem su manjinska grupa, već zapostavljenim i zanemarenim od društva općenito, koje im nije u stanju pružiti zaposlenje, odnosno ekonomsku sigurnost i riješiti probleme koji variraju u rasponu od loše infrastrukture do neinformisanosti o dešavanjima u lokalnoj

zajednici. Rečenica koja najbolje ilustruje percepciju povratnica o svom statusu u društvu je „*Hvala vam na interesovanju za naš život.*“

Određeni, premda značajno manji broj ispitanika, vidi izlaz iz loše situacije samo u jednokratnoj ili višekratnoj materijalnoj pomoći od strane stranih i domaćih nevladinih organizacija, nikako u sticanju novih vještina ili zapošljavanju, što se može pripisati sa jedne strane starijoj dobi ispitanika, a sa druge upravo višegodišnjoj “vladini” programa i projekata koji počivaju na humanitarnoj vrsti pomoći umjesto razvojne i koji kao takvi nisu uspjeli obezbijediti održivi povratak u svim aspektima. Sa druge strane demografska struktura povratničke populacije upućuje na to da se u bliskoj budućnosti može očekivati povećanje opterećenja na tržište rada od onih koji su sad na pragu punoljetstva.

Kada su u pitanju planiranje i razvoj politika djelovanja u oblasti tržišta rada, i to ne samo u vođenju ulaznih statističkih podataka već prevashodno kada su u pitanju rezultati projekta, odnosno implementacije, gender osjetljivost je nezaobilazna. Institucije vode rodno-osjetljive statistike, ali nije jasno kako se zaključci odražavaju na politike i praksu tih institucija. Kada je u pitanju podrška zapošljavanju u sektoru rada nisu identifikovani posebni razlozi za provođenje projekata u pogledu rodne ravnopravnosti. Međutim, poslodavci u praksi često krše propise u tom pogledu.

Upravo zbog toga, pozitivne diskriminacijske politike trebaju tretirati žene, te žene povratnice kao zasebnu podgrupu, ali ne samo kao ciljnu grupu već i kao indikatore za sprovođenje monitoringa i evaluacije koji će biti osjetljivi na međusektorski razvoj politika zapošljavanja u BiH. Za sada, ne postoji praksa usmjeravanja posebne pažnje na povratnike, pogotovo povratnice, u pogledu prikupljanja podataka niti posebnih programa podrške, iako se može opravdano smatrati da je ta populacija najranjivija u pogledu priliku za zapošljavanje. Usvojen Zakon o ravnopravnosti polova i Povelja ljudskih prava dobra su polazna osnova za prihvatanje gender osjetljivog planiranja zapošljavanja i ostvarivanja prava na socijalno i penziono osiguranje. Međutim, iako temelji za ostvarivanje prava postoje, manjkave su mogućnosti za njihovo provođenje u praksi, pa se tako primjena zakona takođe mora osigurati uvođenjem adekvatnih indikatora implementacije (npr. broj povratnica registrovanih na birou, broj povratnica sa regulisanim zdravstvenim osiguranjem, broj povratnica u različitim segmentima tržišta...), koji neće biti samo dodatak donesenim politikama djelovanja već integralni dio procesa planiranja, razvijanja, monitoringa i evaluacije politika djelovanja.

Na osnovu navedenog mogu se izvesti sljedeće preporuke:

Razviti metodologiju praćenja stanja i životnih uslova povratnica na osnovu iskustava TPO.

Povezati lokalne institucije (biroe, općine) s lokalnim nevladinim organizacijama.

Omogućiti povratnicama/povratnicima veći stepen angažmana kroz lokalne institucije vlasti i nevladine organizacije te neformalna udruživanja.

Uključiti povratnice u praćenja stanja i životnih uslova povratnica.

Treba sistematski raditi na uspostavi mehanizama za širenje relevantnih informacija među povratnicima (Ukazati medijima na značajnost njihove ulogu u pružanju relevantnih informacija o ostvarivanju prava povratnika, te treba, dodatno, naglasak staviti na lokalne puteve širenja informacija).

Uključiti medije u oglašavanju problema povratnica i uticaju na politiku u kojoj dominiraju muškarci.

Povratnicima, a pogotovo povratnicama treba ponuditi posebnu obuku za kreiranje mogućnosti za samozapošljavanje ili obuku koja bi vodila ka prekvalifikaciji.

Organizovati neki oblik besplatne pravne pomoći za povratnike (naročito kad je u pitanju ostvarivanje prava na zdravstveno i penziono osiguranje)

Treba raditi na daljem razvoju komunikacije i razmjene iskustava između dva entitetska Zavoda za zapošljavanje u pogledu rada s povratničkom populacijom.

Općenito promicati veću međusektorsku koordinaciju i saradnju po pitanju osnaživanja povratnica.

Na osnovu navedenog mogu se izvesti sljedeće preporuke:

- Razviti metodologiju praćenja stanja i životnih uslova povratnica na osnovu iskustava TPO.
- Povezati lokalne institucije (biroo, općine) s lokalnim nevladinim organizacijama.
- Omogućiti povratnicama/povratnicima veći stepen angažmana kroz lokalne institucije vlasti i nevladine organizacije te neformalna udruživanja.
- Uključiti povratnice u praćenja stanja i životnih uslova povratnica.
- Treba sistematski raditi na uspostavi mehanizama za širenje relevantnih informacija među povratnicima (Ukazati medijima na značajnost njihove ulogu u pružanju relevantnih informacija o ostvarivanju prava povratnika, te treba, dodatno, naglasak staviti na lokalne puteve širenja informacija).
- Uključiti medije u oglašavanju problema povratnica i uticaju na politiku u kojoj dominiraju muškarci.
- Povratnicima, a pogotovo povratnicama treba ponuditi posebnu obuku za kreiranje mogućnosti za samozapošljavanje ili obuku koja bi vodila ka prekvalifikaciji.
- Organizovati neki oblik besplatne pravne pomoći za povratnike (naročito kad je u pitanju ostvarivanje prava na zdravstveno i penziono osiguranje)
- Treba raditi na daljem razvoju komunikacije i razmjene iskustava između dva entitetska Zavoda za zapošljavanje u pogledu rada s povratničkom populacijom.
- Općenito promicati veću međusektorsku koordinaciju i saradnju po pitanju osnaživanja povratnica.

Annex i - upitnik za institucije

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

Upitnik za institucije/nevladine organizacije

Upitnik koji se nazi pred vama, osmišljen je od strane Transkulturalne psihosocijalne obrazovne fondacije – TPO za potrebe sticanja uvida u situaciju u kojoj se nalazi povratnička populacija u BiH, sa naglaskom na populaciju povratnica, a namijenjen je prevashodno institucijama i organizacijama (Ministarstvima za ljudska prava i izbjeglice, Ministarstvima za rad i socijalnu politiku, Ministarstvima za razvoj poduzetništva, Zavodima za zapošljavanje, nevladinim organizacijama i dr.) sa svih nivoa vlasti, koje na bilo koji način pomažu ili sarađuju sa ovom populacijom. Prikupljenje podataka o situaciji na terenu putem upitnika, dio je aktivnosti u okviru projekta "Socijalna inkluzija povratnica u BiH" koji je finansijski podržan od strane Norveške vlade. Molimo vas da prekočite ona pitanja koja se ne odnose na vašu instituciju/organizaciju, te da na pitanja odgovorite što iskrenije. Za sve dodatne informacije možete kontaktirati TPO fondaciju na telefon 033/663 350 (kontakt osoba Dževdana Jašarević), ili na e-mail adresu: tpo@bih.net.ba. Hvala unaprijed!

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODPISU

A – OPŠTI PODACI

- Institucija/organizacija: _____
- Pozicija osobe koja popunjava upitnik: _____
- Entitet /Kanton/opština/: _____
- Korisnička populacija institucije/organizacije (u skladu sa zakonskom regulativom) (navesti) _____

B - INSTITUCIJA

1. **Da li prema članu 18. Zakona o ravnopravnosti spolova vodite spolno razvrstane statističke podatke?**
 DA NE

Ako **DA**, na koji način? Objasnite: _____

2. **Da li ste upoznati sa postojećim** domaćim pravnim dokumentima i smjernicama o ravnopravnosti spolova?
 DA NE

Ako **DA**, navedite kojim?

3. **Da li ste upoznati sa međunarodnim i evropskim pravnim dokumentima (konvencije, deklaracije, rezolucije, preporuke, direktive) koji tretiraju pitanja jednakih mogućnosti za zapošljavanje žena i muškaraca?**
 DA NE

Ako **DA**, navedite kojim?

4. **Da li se vašoj instituciji/organizaciji provode ili su u proteklih pet godina provodili projekti/programi koji imaju za cilj postizanje ravnopravnosti spolova?**

Ako **DA**, kakvi? Za koji period?
 Objasnite: _____

5. **Da li se u vašoj instituciji/organizaciji provode ili su u proteklih pet godina provodili projekti/programi koji imaju za cilj osnaživanje (obuka, dodatna obuka, prekvalifikacije i sl. koji vode ka zapošljavanju/samozapošljavanju) opšte populacije korisnika?**

Ako **DA**, kakvi? Objasnite: _____

U kom periodu su projekti/programi sprovedeni ili za koji period se sprovode? _____ Koliko je ukupno uključeno korisnika _____ (unijeti). Od toga, koliko je uključeno Ž _____ (unijeti) a koliko je uključeno M _____ (unijeti)

Kakve su rezultate polučili?

Objasnite: _____

Između ostalog,

5.1 Koliko je žena zaposleno/samozaposleno kao rezultat projekta/programa?
 _____(unijeti)

5.2 Koliko je muškaraca zaposleno/samozaposleno kao rezultat projekta/programa?
 _____(unijeti)

5.3 Koliko je budžet izdvojen za taj projekat? Iz kojih izvora (budžetska linija, donatorska sredstva, kredit, itd)
 _____(unijeti)

6. **Da li se u vašoj instituciji/organizaciji provode ili su u proteklih pet godina provodili projekti/programi koji imaju za cilj osnaživanje (obuka, dodatna obuka, prekvalifikacije i sl. koji vode ka zapošljavanju/samozapošljavanju), korisnika iz povratničke populacije?**

Ako **DA**, kakvi? Objasnite?

U kom periodu su projekti/programi sprovedeni ili za koji period se sprovode? _____
 Koliko je uključeno korisnika _____(unijeti). Od toga, koliko je uključeno Ž _____(unijeti) a koliko je uključeno M _____(unijeti)

Kakve su rezultate polučili?

Objasnite: _____

6.1 Koliko je povratnika zaposleno/samozaposleno kao rezultat projekta/programa?
 _____(unijeti)

6.2 Koliko je žena povratnica zaposleno/samozaposleno kao rezultat projekta/programa?
 _____(unijeti)

6.3 Koliko je budžet izdvojen za taj projekat? Iz kojih izvora (budžetska linija, donatorska sredstva, kredit, itd)
 _____(unijeti)

7. **Da li se u vašoj instituciji/organizaciji provode ili su se u proteklih pet godina provodili neki projekti/programi koji imaju za cilj osnaživanje korisničke populacije (putem regulisanja penzionog i zdravstvenog osiguranja, izgradnje infrastrukture, sanacije objekata itd.) općenito? A posebno žena korisnika iz povratničke populacije?**

DA NE

Ako **DA**, kakvi?

Objasnite: _____

U kom periodu su projekti/programi sprovedeni ili za koji period se sprovode? _____ Koliko je uključeno korisnika _____ (unijeti). Od toga, koliko je uključeno Ž _____ (unijeti) a koliko je uključeno M _____ (unijeti)

Kakve su rezultate polučili?

Objasnite: _____

8. Da li je vaša institucija/organizacija ikad organizovala seminar/radionicu/predavanje za poslodavce na temu jednak pristupu zapošljavanju za sve?

DA NE

9. Da li ste ikada prisustvovali seminaru/radionici/predavanju na temu jednak pristupu zapošljavanju za sve?

DA NE

Ako DA, u čijoj organizaciji? _____ (unijeti)

10. Planirate li u ovoj ili narednoj godini neki projekat/program koji ima za cilj osnaživanje (obuka, dodatna obuka, prekvalifikacije i sl. koji vode ka zapošljavanju/samozapošljavanju) opšte populacije korisnika?

DA NE

Ako DA objasnite: U kom periodu će projekat/program biti sproveden/i ili za koji period se sprovode? _____ Koliko će biti uključeno korisnika _____ (unijeti). Od toga, koliko će biti uključeno Ž _____ (unijeti) a koliko će biti uključeno M _____ (unijeti)

Objasnite: _____

Između ostalog,

10.1 Koliko žena se planira zaposliti/samozaposliti kroz projekat?
_____ (unijeti)

10.2 Koliko muškaraca ?
_____ (unijeti)

10.3 Koliki je budžet izdvojen za taj projekat? Iz kojih izvora (budžetska linija, donatorska sredstva, kredit, itd)
_____ (unijeti)

11. Planirate li u ovoj ili narednoj godini neki projekat/program koji ima za cilj osnaživanje (obuka, dodatna obuka, prekvalifikacije i sl. koji vode ka zapošljavanju/samozapošljavanju) korisnika iz povratničke populacije?

DA NE

Ako **DA** objasnite: U kom periodu će biti projekat/program biti provođen/i ili za koji period se provode? _____ Koliko će biti uključeno korisnika _____ (unijeti). Od toga, koliko će biti uključeno Ž _____ (unijeti) a koliko će biti uključeno M _____ (unijeti)

Objasnite: _____

Između ostalog,

- 11.1 Koliko povratnika općenito se planira zaposliti/samozaposliti kroz projekat?

_____ (unijeti)

- 11.2 Koliko žena povratnica ?

_____ (unijeti)

- 11.3 Koliki je budžet izdvojen za taj projekat? Iz kojih izvora (budžetska linija, donatorska sredstva, kredit, itd)

_____ (unijeti)

12. Planirate li u ovoj ili narednoj godini neki projekat/program koji ima za cilj osnaživanje korisničke populacije (putem regulisanja penzionog i zdravstvenog osiguranja, izgradnje infrastrukture, sanacije objekata itd.) općenito? A posebno žena korisnika iz povratničke populacije?

DA NE

Ako **DA** objasnite: U kom periodu će projekat/program biti provođen/i ili za koji period se provode? _____ Koliko će biti uključeno korisnika _____ (unijeti). Od toga, koliko će biti uključeno Ž _____ (unijeti) a koliko će biti uključeno M _____ (unijeti)

Objasnite: _____

13. Koji su po vama najveći problemi sa kojima se suočava povratnička populacija općenito? Objasnite.

14. Koje mjere/aktivnosti po vašem mišljenju treba poduzeti zarad osnaživanja korisnika povratničke populacije općenito?

15. Saradujete li sa stranim donatorima na ovoj problematici?

DA NE

Ako **DA**, koju vrstu saradnje imate?

15.1 Općenito da li ste zadovoljni saradnjom sa donatorima u tom domenu?

DA NE DONEKLE

15.2 Ako niste zadovoljni, šta biste promijenili?

16. Saradujete li sa nevladinim organizacijama na ovoj problematici?

DA NE DONEKLE

Ako **DA**, koju vrstu saradnje imate?

16.1 Općenito da li ste zadovoljni saradnjom sa nevladinim organizacijama u tom domenu

DA NE

16.2 Ako niste zadovoljni, šta biste promijenili?

17. Saradujete li sa vladinim institucijama na ovoj problematici?

DA NE

Ako **DA**, kakav tip saradnje imate?

17.1 pćenito da li ste zadovoljni saradnjom sa drugim institucijama u tom domenu

Da NE UGLAVNOM

17.2 Ako niste zadovoljni, šta biste promijenili?

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADU KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

C – SITUACIJA NA TERENU

(Pitanja od 18 – 29 izražavaju vaš lični stav, te se kao takva neće se smatrati stavom institucije u čije ime popunjavate upitnik)

18. Kako biste vi lično ocijenili položaj žena (vaših klijenata) općenito, u entitetu/kantonu/opštini?

LOŠ 1 2 3 4 5 DOBAR

19. Kako biste vi lično ocijenili položaj žena povratnica (vaših klijenata) općenito, u entitetu/kantonu/opštini?

LOŠ 1 2 3 4 5 DOBAR

20. Kako biste vi lično ocijenili položaj muškaraca (vaših klijenata) općenito, u entitetu/kantonu/opštini ?

LOŠ 1 2 3 4 5 DOBAR

21. Kako biste vi lično ocijenili položaj muškaraca povratnika (vaših klijenata) općenito, u kantonu/opštin/entitetu i?

LOŠ 1 2 3 4 5 DOBAR

22. Koji je po vama najveći problem sa kojim se suočava populacija povratnika općenito?

Problem: _____

Rješenje: : _____

A žena povratnica?

Problem: _____

Rješenje: : _____

23. U kojoj mjeri smatrate da žene u vašem entitetu/kantonu/opštini imaju jednaku šansu za zaposlenje kao i muškarci?

NIMALO 1 2 3 4 5 U POTPUNOSTI

24. U kojoj mjeri smatrate da povratnici općenito, u vašem entitetu/kantonu/opštini imaju jednaku šansu za zaposlenje kao i drugi?

NIMALO 1 2 3 4 5 U POTPUNOSTI

25. U kojoj mjeri smatrate da povratnice, u vašem entitetu/kantonu/opštini imaju jednaku šansu za zaposlenje kao i drugi?

NIMALO 1 2 3 4 5 U POTPUNOSTI

26. U kojoj mjeri smatrate da se u vašem entitetu/kantonu/opštini prilikom zapošljavanja u državnom sektoru postavljaju jednaki kriteriji za zaposlenje žena i muškaraca?

NIMALO 1 2 3 4 5 U POTPUNOSTI

27. U kojoj mjeri smatrate da se u vašem entitetu/kantonu/opštini prilikom zapošljavanja u privatnom sektoru postavljaju jednaki kriteriji za zaposlenje žena i muškaraca?

NIMALO 1 2 3 4 5 U POTPUNOSTI

28. Mislite li da u našem društvu žene imaju jednaku šansu za zaposlenje?

DA NE

Ako NE, koji su po vama razlozi za to?

29. Mislite li da u našem društvu žene imaju jednaku šansu da napreduju na poslu?

DA NE

Ako NE, koji su po vama razlozi za to?

30. Znete li kakva je struktura povratničke populacije (obrazovanje, dob, status po pitanju zaposlenja, pravo na zdravstveno i penziono osiguranje) u vašem entitetu/kantonu/opštini? Pojasnite.

31. Znete li koliko je povratnika ukupno u vašem entitetu/kantonu/opštini? _____ Koliko je žena – povratnica _____ Koliko je povratnika prijavljeno na biro za zapošljavanje? _____ Koliko je žena prijavljeno na biro _____ Koliko njih ostvaruje pravo na zdravstvenu i socijalnu zaštitu?

D – PREPORUKE

32. Koja vrsta edukacije je po vašem mišljenju potrebna za poslodavce vezano za zapošljavanje povratnika općenito? A žena povratnica? Pojasnite.

33. Koja vrsta edukacije je po vašem mišljenju potrebna za korisnike iz povratničke populacije općenito vezano za njihovo ekonomsko osnaživanje? A žena povratnica? Pojasnite.

34. Mislite li da ima potrebe raditi (u smislu edukacija) na podizanju svijesti u javnosti o jednakom pristupu zapošljavanju, penzionom i zdravstvenom osiguranju žena općenito? Ako DA, koji tip edukacija je potreban?

35. Mislite li da ima potrebe raditi (u smislu edukacija) na podizanju svijesti u javnosti o jednakom pristupu zapošljavanju, penzionom i zdravstvenom osiguranju povratnika općenito? Ako Da, koji tip edukacija je potreban?

36. Mislite li da ima potrebe raditi (u smislu edukacija) na podizanju svijesti u javnosti o jednakom pristupu zapošljavanju, penzionom i zdravstvenom osiguranju žena povratnica? Ako Da, koji tip edukacija je potreban?

HVALA VAM NA SARADNJI!

NAPOMENA: Podaci koje ste prezentirali koristit će se u funkciji projekta i analitičkog sagledavanja stanja u ovoj oblasti sa namjerom da se nađu uspješna rješenja za mijenjanje situacije na bolje.

Molimo vas da, ukoliko ste u mogućnosti, priložite uz upitnik sve dokumente o projektima koje ste prethodno naveli i/ili dokumente koje pak smatrate relevantnim za sticanje uvida u situaciju u kojoj se nalazi populacija povratnika, a pogotovo žena povratnica, u BiH.

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

Annex II - Upitnik za povratnike/povratnice

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVIN NORVEŠKE NA PODRŠCI

Entitet/kanton/opština		Datum		Šifra intervjera															
Mjesto																			
Tip naselja (ruralno/urbano)																			
Broj stanovnika																			
Prezime, (ime oca), ime, adresa																			
Nacionalna pripadnost		manjinska/većinska grupa																	
Šifra																			
Članovi domaćinstva	Prezime, ime	Spol	Dob (zaokr. na cijelu godinu)	Status po pitanju zaposlenja	Registрован na birou	Stručna sprema	Zanimanje	Zdravstveno osiguranje	Komentar o zdravstvenom osiguranju	Status pensionera									
	1 (informant)																		
	2																		
	3																		
	4																		
	5																		
	6																		
	7																		
	8																		
Glavni izvor prihoda ispitanika																			
Glavni izvor prihoda u porodici																			
Struja		prije rata																	
Vodovod		prije rata																	
Odgovarajući prilaz kući																			
Vozilo																			
U krugu od 3 km		ambulanta																	
		škola																	
		prodavnica hrane																	
		autobuska/željeznička stanica u funkciji																	
		bogomolja (crkva/džamija)																	
		tvornice																	
		zemlja						ko se bavi obrađivanjem											
		uređaji za rad																	
		držanje stoke						ko se brine											

UPITNIK ZA POVRATNIČKU POPULACIJU – kvalitativni dio	
A – Poteškoće	
1.	Čime ste se vi i vaša porodica bavili prije rata? Koji vam je bio glavni izvor prihoda?
2.	Koji je po vama najveći problem sa kojim se sreću povratnici? Na šta se sve odražava taj problem? (kao potpitanje, npr. na odnose u porodici, sl...)
3.	Kakva vam je pomoć najpotrebnija (pravna, finansijska, medicinska...)?
4.	U čemu vidite izlaz iz postojeće situacije?
5.	Koji je po vama najveći problem sa kojim se sreću žene povratnice?
6.	Da li se problemi žena povratnica razlikuju od problema koje su imale prije rata? Ako DA, po čemu se razlikuju?
7.	Kakav je bio odnos većine ljudi u vašoj sredini prema vama nakon povratka?
Prijateljski/neprijateljski/neutralan (podvući)	
<i>Ako Neprijateljski, kako se ispoljavao i koji su po vama bili razlozi za takvo ponašanje?</i>	
<i>Da li se nešto promijenilo od tada pa do danas?</i>	
<i>Ako Prijateljski, kako se manifestovao i koji su po vama razlozi za takvo ponašanje?</i>	
<i>Da li se nešto promijenilo od tada pa do danas?</i>	

Annex III - Protokol za intervjuere

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

O organizaciji:

Transkulturalna psihosocijalna obrazovna fondacija TPO sa sjedištem u Sarajevu je neprofitna, nevladina fondacija čije je misija da **da kroz implementaciju obrazovnih, istraživačkih, psihosocijalnih i interkulturalnih programskih aktivnosti doprinese izgradnji građanskog demokratskog društva, osnaživanju svijesti o ravnopravnosti spolova i etabliranju etike partnerstva i odgovornosti u porodici, društvu i političkom životu BiH.** U ovom periodu TPO fondacija je svoje aktivnosti usmjerila na obrazovne i istraživačke projekte u saradnji sa univerzitetima BiH, Evrope i SAD.

O projektu:

U decembru 2008. godine, u saradnji sa organizacijom Žene BiH, i drugim relevantnim partnerima, a uz finansijsku podršku Norveškog Ministarstva vanjskih poslova, TPO je započela sa implementacijom projekta "Socijalna inkluzija povratnica u BiH" sa ciljem da potpomogne socijalnu inkluziju i održivi povratak pripadnica manjinskih grupa u područjima Bosne i Hercegovine koja bilježe veliku stopu povrata. Projekat će odgovoriti na potrebe povratničke populacije, i pokušati iz gender perspektive rješavati probleme vrlo ranjive grupe povratnica sa ciljem da im se pomogne u ostvarivanju prava na penziju, socijalno i zdravstveno osiguranje. Glavni partneri u lokalnim zajednicama su: Lara Bijeljina, Krajiška suza S. Most, Medica Zenica, Žena BiH Mostar, Forum žena Bratunac, Udruženje žena B. Grahovo. Podršku projektu su pružili Gender Centar Federacije BiH, Gender Centar Republike Srpske, kao i nadležne državne institucije koje se bave pitanjima zapošljavanja i zdravstvene zaštite.

Projekat će biti implementiran u dvije faze, u područjima Bosne i Hercegovine sa visokom stopom povrata. Specifični ciljevi su sljedeći: 1. Sprovesti *gender sensitive* istraživanje vezano za socijalnu situaciju u kojoj se nalaze žene povratnice sa ciljem utvrđivanja njihovih potreba po pitanju ostvarivanja prava na penziju, zdravstveno i socijalno osiguranje; 2. Povećati kapacitete nevladinih organizacija (u čijem su fokusu rada žene) za rad sa ma povratnicama, a što će biti od koristi biroima za zapošljavanje u razvijanju seta aktivnih mjera za tržište rada sa fokusom na povratnice kao vrlo ranjivu grupu; 3. Pružiti državnim gender mehanizmima empirijske dokaze o situaciji na terenu, kao doprinos implementaciji njihove strategije za jednakost i ravnopravnost spolova. Projekat će biti finaliziran u decembru 2011.godine.

Uzorak:

Kriterij za učešće u istraživanju:
(popunjava se u konsultacijama s intervjuerima, u skladu s lokalnim uslovima i prethodnim iskustvima intervjuera)
U istraživanju ne mogu učestvovati:
(popunjava se u konsultacijama s intervjuerima, u skladu s lokalnim uslovima i prethodnim iskustvima intervjuera)
Trajanje intervjua: u prosjeku 50 minuta
Broj ispitanika (domaćinstava) po lokaciji: 200

Vođenje intervjua – praktični savjeti

Intervju treba započeti na sljedeći način:

1. Predstavite se (ime, NGO).
2. Objasnite svrhu intervjua/projekta.
3. Precizirajte koliko će dugo trajati intervjua.
4. Naglasite da je učešće dobrovoljno, te da se za učešće u intervjua ne daje finansijska kompenzacija.
5. Zahvalite osobama koje intervjuirate za njihovo vrijeme i za njihovu spremnost da učestvuju u istraživanju.
6. Obavezno naglasite da su dobijeni podaci strogo povjerljivi i da se ni na koji način neće moći povezati sa osobom koja je intervjuisana.
7. Naglasite da osoba ne mora odgovoriti na ona pitanja na koja iz nekog razloga ne želi odgovoriti i ne insistirajte na njima kasnije u toku intervjua.
8. Za "probijanje leda" možete, ukoliko smatate da je to potrebno, intervjua početi sa neobaveznom pričom (vrijeme i sl.), ali vodite računa da ne izgubite previše vremena na tome.

Tokom intervjua

1. Sjednite tako da intervjuisani vidi šta pišete.
2. Pokušajte da ne prelazite pitanja prebrzo, postavljajte uvijek jedno po jedno.
3. Vodite računa da se intervjuisani „ne raspline“ u detaljima ili da pak ne skrene sa teme (Hvala vam na zanimljivim informacijama, ali možemo li se vratiti na temu... Hvala vam, ali sada me zanima....).
4. Ukoliko intervjuisani ne razumije pitanje, pokušajte pitanje pojasniti/pojednostaviti, ali vodite računa da ne budete sugestivni i da se vaša interpretacija pitanja ne udalji previše od osnovne.
5. Zapisujte isključivo ono što vam je ispitanik rekao – ne interpretirajte.
6. Dopustite osobama koje intervjuirate da upotpune svoju priču.
7. Nemojte postavljati dodatna duga i komplikovana pitanja.
8. Ne pretpostavljajte nivo razumijevanja ispitanika – ne podrazumijevajte ništa, ukoliko vam nešto nije jasno tražite konkretne primjere.

Završite intervjua na sljedeći način:

1. „Ima li još nešto što biste željeli dodati?“
2. Još jednom se zahvalite učesniku, te objasnite kako ćete upotrijebiti dobivene informacije.
3. Završite intervjua nekom prijatnom i neobaveznom pričom; ne ostavljajte ispitanike uznemirene ili zabrinute.

Međuljudske vještine

1. Razmislite o svom držanju, kontaktu očima, tonu vašeg glasa. Sve ovo treba potvrđivati osobama koje intervjuirate da ih slušate i da ste zainteresovani za ono što govore.
2. Budite otvoren i osjetljiv slušatelj – intervjuisane osobe se ne smiju osjećati kao da su podvrgnute nekom testiranju.
3. Vodite računa o neverbalnom ponašanju intervjuisanog, napravite pauzu ili prekinite intervju ukoliko vidite da je ispitanik vrlo uznemiren.
4. Nemojte prekidati osobu ako to nije apsolutno neophodno.
5. Nemojte dominirati intervjuom – vi ste tu da prikupite informacije.

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

Upitnik – kvantitativni dio:

Datum	<i>upisati datum intervjua</i>
Šifra intervjua	<i>unijeti šifru intervjua koja se dodjeljuje individualno</i>
Entitet/kanton/opština	<i>unijeti sve tražene podatke</i>
Mjesto	<i>ime grada, sela ili naselja</i>
Tip naselja (ruralno/urbano)	<i>upisati jednu od dvije opcije</i>
Broj stanovnika	<i>dati procjenu ili podatak o broju stanovnika na tom lokalitetu (označenom pod „Mjesto“) – može se unijeti i naknadno</i>
Prezime, (ime oca), ime, adresa	<i>Unijeti podatke o glavnom informantu, ne zaboraviti unijeti ime oca u zagradi</i>
Nacionalna pripadnost	<i>Bošnjak/Hrvat/Srbin/ostali</i>
manjinska/većinska grupa	<i>da li je pripadnik manjine na datom lokalitetu</i>
Šifra	<i>ostaviti prazno</i>
Članovi domaćinstva	
Prezime, ime	<i>Navesti za svakog člana domaćinstva ponaosob, počev od glavnog informanta; prezime može inicijalom</i>
Spol	<i>Navesti za svakog člana domaćinstva</i>
Dob (zaokr. na cijelu godinu)	<i>Navesti za svakog člana domaćinstva</i>
Status po pitanju zaposlenja	<i>Unijeti skraćenicu: Z – zaposlen, S – samozaposlen, N – nezaposlen, P – penzioner</i>
Registrovan na birou	<i>DA/NE</i>
Stručna sprema	<i>Unijeti najviši stečeni stepen obrazovanja: OŠ, SSS, VSS, VS</i>
Zanimanje	<i>Unijeti zanimanje za svakog člana domaćinstva (ne izostavljati npr. učenik, domaćica itd.)</i>
Zdravstveno osiguranje	<i>DA/NE</i>
Komentar o zdravstvenom osiguranju	<i>Ako NE, zašto ne?</i>
Status penzionera	<i>DA/NE</i>
Glavni izvor prihoda ispitanika	<i>Odnosi se na glavnog informanta</i>
Glavni izvor prihoda u porodici	<i>Unijeti glavni izvor prihoda po procjeni glavnog informanta</i>
Struja	<i>DA/NE</i>
prije rata	<i>DA/NE</i>
Vodovod	<i>DA/NE</i>
prije rata	<i>DA/NE</i>
Odgovarajući prilaz kući	<i>DA/NE</i>
Vozilo	<i>DA/NE</i>

U krugu od 3 km	(da li postoje niže navedene stavke)
ambulantna	DA/NE
škola	DA/NE
prodavnica hrane	DA/NE
autobuska/željeznička stanica u funkciji	DA/NE
bogomolja (crkva/džamija)	DA/NE
tvornice	DA/NE
zemlja	DA/NE
ko se bavi obrađivanjem	Ako DA, ko je sve obrađuje
uređaji za rad	DA/NE (tehnička sredstva – motokultivatori itd.)
držanje stoke	DA/NE
ko se brine	Ako DA, ko se redovno brine o životinjama

NAPOMENA:

Vrlo je značajno prilikom intervjua voditi računa o tome da svako polje bude popunjeno.

Ukoliko u domaćinstvu živi više od 8 članova, upotrijebiti još jedan protokol na kojem treba unijeti ponovo *Prezime, (ime oca), i ime* glavnog informanta, a prvi redni broj za podatke o članovima domaćinstva promijeniti u „9“.

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

IZVRŠNI SAŽETAK

Nakon rata 1992-1995, Bosna i Hercegovina je prolazila kroz trusan tranzicijski period, čije su neke od značajki bile ovisnost o humanitarnoj pomoći i povećanje stope nezaposlenosti. Izbjeglice i raseljene osobe su iskusili najveći relativni porast u stopi nezaposlenosti, pri čemu su žene njihova najugroženija podkategorija.

Istraživanje predstavljeno u ovom izvještaju je dio implementacije projekta „Socijalna inkluzija povratnica u BiH“ koji vodi Transkulturalna psihosocijalna obrazovna fondacija TPO, sredstvima Norveške Vlade. Istraživanje je obuhvatilo analizu niza relevantnih dokumenata i praksu u relevantnim institucijama, kao i opsežnu anketu povratnica na terenu u tri grada.

Institucije vode rodno-osjetljive statistike, ali nije jasno kako se zaključci odražavaju na politike i praksu tih institucija. Kada je u pitanju podrška zapošljavanju u sektoru rada nisu identifikovani posebni razlozi za provođenje projekata u pogledu rodne ravnopravnosti. Međutim, poslodavci u praksi često krše propise u tom pogledu. Upravo zbog toga, pozitivne diskriminacijske politike trebaju tretirati žene, naročito žene povratnice kao zasebnu podgrupu, ali ne samo kao ciljnu grupu, već i kao indikatore za sprovođenje monitoringa i evaluacije koji će biti osjetljivi na međusektorski razvoj politika zapošljavanja u BiH. Usvojeni Zakon o ravnopravnosti polova i Povelja ljudskih prava dobra su polazna osnova za prihvatanje rodno-osjetljivog planiranja zapošljavanja i ostvarivanja prava na socijalno i penziono osiguranje. Međutim, iako temelji za ostvarivanje prava postoje, manjkave su mogućnosti za njihovo provođenje u praksi, pa se tako primjena zakona takođe mora osigurati uvođenjem adekvatnih indikatora implementacije (npr. broj povratnica registrovanih na birou, broj povratnica sa regulisanim zdravstvenim osiguranjem, broj povratnica u različitim segmentima tržišta...), koji neće biti samo dodatak donesenim politikama djelovanja već integralni dio procesa planiranja, razvijanja, monitoringa i evaluacije politika djelovanja.

Istraživanje na terenu je vođeno u periodu juli-avgust 2009, na tri područja sa visokom stopom povrata (Bijeljina/Janja, Kozarac i Sanski Most) na uzorku od 1909 povratnika, tj. 566 domaćinstava. Nezaposlenost i za nezaposlenost vezane teškoće u socio-ekonomskom statusu povratnica percipiraju se kao primarni problemi ove populacije. Pored ove dvije teme koje su se pokazale najznačajnijim na sve tri lokacije, istaknut je i problem neuvezanog radnog staža, odnosno penzionog osiguranja i zdravstvenog osiguranja te značaj organizovanja programa edukacije. Svaki oblik edukacije percipiran je od strane povratnika/povratnica vrlo značajnim, ukoliko vodi ka njihovom zapošljavanju/samozapošljavanju koje im pak omogućava ekonomsku neovisnost i sigurnost, čiji je nedostatak identificiran kao najveći problem. Struktura porodica se u periodu od rata značajno promijenila te se može zaključiti da žene nose srazmjerno veće opterećenje u smislu skrbi za ukućane i domaćinstva. Zapanjujući su podaci koliko žena smatra da je nezaposlenost njihov najveći problem i iskazuje veliku želju za dodatnom kvalifikacijom ili prekvalifikacijom koja bi im „povećala vrijednost“ na tržištu rada.

Interesantno je da se većina povratnika/povratnica ne osjeća ni na koji način ugroženim s obzirom na povratak u kraj u kojem su manjinska grupa, već zapostavljenim i zanemarenim od društva općenito, koje im nije u stanju pružiti zaposlenje, odnosno ekonomsku sigurnost i riješiti probleme koji variraju u rasponu od loše infrastrukture do neinformisanosti o dešavanjima u lokalnoj zajednici. Demografska struktura povratničke populacije upućuje na to da se u bliskoj budućnosti može očekivati povećanje opterećenja na tržište rada od onih koji su sad na pragu punoljetstva.

Na osnovu rezultata istraživanja donosi se niz preporuka za poboljšavanje statusa povratnica u Bosni i Hercegovini.

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

EXECUTIVE SUMMARY

After the 1992-1995 war, Bosnia and Herzegovina has been going through a difficult process of transition, characterised by dependence on humanitarian aid and by decrease of employment rate. Refugees and misplaced persons have experienced most of that unemployment issue, women being the most jeopardised category.

Research presented in this report is a part of the project „Social inclusion of women returnees in Bosnia and Herzegovina“ implemented by the Transcultural Psychosocial Educational Foundation TPO, and funded by the Government of Norway. The study included the analysis of a series of relevant documents and their implementation in the relevant institutions, as well as a comprehensive survey of women returnees in three Bosnian towns.

Institutions do keep gender-sensitive statistics, but it is not clear how their results are reflected in the policies and the work of those institutions. When it comes to supporting employment, no special reasons have been identified to conduct projects focused on gender equality. However, employers often violate regulations in that regard. It is because of that, that positive discrimination should be applied in treating women, in particular women returnees as a special subgroup; and not only as a target, but also as indicators for conducting monitoring and evaluation that will be sensitive to the inter-sector development of employment policies in Bosnia and Herzegovina. The adopted Law on gender equality and the Human Rights Charter provide a good foundation for accepting gender-sensitive planning of employment and exercising rights to social security and retirement. However, although the grounds for exercising rights do exist, the opportunities for their implementation are lacking, and thus adequate indicators must be introduced (e.g. the number of women returnees registered with the employment agencies, number of women returnees who have their health insurance, number of women returnees participating in various segments of the economy...). These indicators must not serve only as an appendix to the adopted policies, but an integrated part of the process of planning, development, monitoring and evaluation of these policies.

The survey in the field was conducted in July and August of 2009, in three areas that had a high rate of return (Bijeljina/Janja, Kozarac and Sanski Most), with a sample of 1909 returnees, i.e. 566 returnee households. Unemployment and related difficulties in the socio-economic status of women returnees are perceived as primary problems of this population. Apart from that, which appeared to be the major problem in all three locations, a problem of regulating past service was emphasised, as well as did health insurance and pension, but also the significance of organising educational programs. Every form of education is perceived by returnees as very significant, if it leads to their employment/self-employment and thus helps them achieve economic independence and a sense of security, lack of which is identified as the most significant problem. The structure of families has significantly changed since the war and one may conclude that women bear a relatively larger burden in a sense of care for members of the household, and in general. A surprising majority of women believe being unemployed

is their greatest problem and express their wish for additional training or education that would enable them to change careers, and in general „increase their value“ in the labour market.

It is interesting to note that most returnees, both men and women, do not feel in any way physically jeopardised considering that they have returned to the area where they now constitute a minority, but rather feel neglected and ignored by the society in general, which is not able to provide them with employment opportunities, i.e. economic sense of security, or to solve the problems ranging from poor infrastructure to lack of information on the processes in the local community. The demographic structure of returnee population indicates that in the near future one might expect increased pressure to the labour market by those who are on the threshold of becoming legally adult (18 in Bosnia and Herzegovina).

Based on the results of the study, a number of recommendations for improving the status of women returnees in Bosnia and Herzegovina are offered.

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

ZAHVALJUJEMO VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

TPO FONDACIJA ZAHVALJUJE VLADI KRALJEVINE NORVEŠKE NA PODRŠCI

